شۆکی بەجیهانیبوون لە ووتاری دەستەبژێرەکاندا

I

I -بەجیهانیبوون: هێزو وەرچەرخانەکانی

ماوەیەکی زۆر بوو وتاری کولتوری عەرەبی زاراوەکانی وەک دیموکراتی و عەقلانی و پێشکەوتن و مۆدێرنیزم و گەشەکردنی بەسەردا زاڵ بوو... بەلاَم ئێستا زاراوەی ((بەجیهانیبوون)) کە ماوەیەکی کەمە هاتووەتە نێو بازاڕی بەکارهێنانی فیکری، لەوەئەچێت لە بازاڕی رۆشنبیریدا گەلێ رەواجی هەبێت و زۆریش بەکارئەهێنرێ. بەو بەلگەیەی چاوپێکەوتنێکی فیکری نابینی کە نەبەسترێ بۆ باسکردنی مەسەلەیەک لە مەسەلەکان و بەجیهانیبوون تەوەرەیەک نەبێت لە تەوەرەکانی، ئەمە سەرەرای ئەو کۆرو کۆنفراسە یەک بەدواییەکانەی کە لە پایەتەختە عەرەبیەکان بۆ ئەم مەسەلەیە تەرخان ئەکرێت.

بەمجۆرە بەجیهانیبوون خۆی بەسەر ئەهلی رۆشنبیرو فیکردا ئەسەپێنێ ،ئەوانەی کە بە رووکەش کارئەکەن و بە رادەی ئەوەش لە بارەی مانای زاراوەکەوە نارێکن، لەبەرئەوەی بەجیهانیبوون شتێکی ئاسان نیە کە بکرێ بە ووردی دیاری بکرێت و دەستنیشان بکرێت ، بە رادەی ئەوە کۆمەلێک پرۆسەی مێژووی بەیەکداچووە کە بەرجەستە ئەبێت لە جوڵانەوەیەکی بێ وێنەی ئاسان و هەنووکەیی وهەمەلایەنی و بەردەوامی زانیاری و فیکرو سامان و شتەکان ، تەنانەت جوڵانەوەی کەسەکانیش . ئەم بازدانە بازدانێکی شارستانیە خۆی لە بە گشتیکردنی گۆرینەوە ئابوریەکان و گۆرینەوە کۆمەلایەتی و رۆشنبیریەکان ئەبینێتەوە ، بەجۆرێک وا ئەکات کە جیهان بەشێوەیەک یەکگرتوو بێت کە هەرگیز وا یەکگرتوو نەبوبێ، بەوەی کە بازاڕێکە بۆ گۆرینەوەو بوارێکە بۆ مامەڵەکردن و ئاسۆیەکە بۆ پەیوەندی.

بەپێی ئەم مانایەی بەجیهانیبوون، ئەمرۆ خۆمان بەرامبەر بە رووداوێکی گەردونی ئەبینیەوە لەگەلیا ئەچینە نێو سەردەمێکی گەردوونی بە ئاسۆو بوارەکانیەوە، بە شۆڕش و وەرچەرخەکانیەوە. ئەم سەردەمە چوار ناونیشانی گەورەی کردنەوە و داهێنان وتوانستەکان و گرووپکاریەکان کورتی ئەکەنەوە، کار لە ژیانی مرۆڤ ئەکەن و دەست بەسەر توانا و چارەنووسیاندا ئەگرێ، ئەو چوار ناونیشانانەش بریتین لە : *ئابووری ئەلیکترۆنی و ، کۆمەلگای راگەیاندن و بواری تەلەفزێۆن و بۆشایی سیبرانی.* هەموو ئەم گۆرانکاریانە بە کاریگەری دوو شۆرشی تەکنیکی بە ئەنجام گەیشتوون ئەو دوو شۆڕشەش بریتین لە : شۆڕشی زانیاریەکان ئەم شۆڕشەش لە رێگاکانی راگەیاندنی خێرا بوار بە گواستنەوەی دەسکەوتەکان لە بابەتی وێنە و دەنگ و نامە و سیمبولەکان ئەدات بە خێرایی تیشک لەم سەری زەویەوە بۆ ئەو سەری زەوی،شۆڕشی دووەم شۆڕشی ژمارەکانە ئەم شۆڕشە بوار بە گۆڕینی هەر دەسکەوتێک ئەدات بۆ بونیادێکی ژمارەیی کە خاوەنی یەک شیفرە ئەبێت . لە هەمان کاتدا بوار ئەرەخسێنێ کە برێکی بێشومار زانیاری لە بوارێکی بچووکدا بە قەد سەرە دەرزیەک ئەمباربکرێت . ئەم شۆڕشە تەکنیکیە لە بواری پەیوەندی و گواستنەوە ، نێوەندەکانی ئیلغا کردۆتەوەو پەیوەندیەکانی نێوان ناوخۆو دەرەوە ، دەرەوەو ناوەوە هەلئەگێرێتەوە، بە شێوەیەک لەگەلیا شوێن ناوخۆیی و دەرەوەیی خۆی وون ئەکات بۆ ئەوەی سیفەتی

گەردوونی وەربگرێت ، وەک بوارێکی کراوە یاخود خاڵێک بۆ پەخشکردن و پەیوەندی بەردەوام . هەر ئەمەش پاڵی بە بول فیریلیو نا کە بڵێت ئێمە ئێستا ((کۆتایی جوگرافیا)) ئەبینین، لەبەر ئەوەی چیتر شوێنێکی دابڕاوو نیشتمانێکی سەربەخۆو ڕۆشنبیریەکی شورەدار بوونی نیە.

لێرەوە بە ئاسانی تەماشاکردن و کورتکردنەوە لە خوێندنەوەی دیاردەی بەجیهانیبوون کارێکی ترسناکە: ئێمە بەرامبەر بە ڕووداوێکین کە دەوڵەمەند و چرو ئاڵۆزە، ئەمەش وای لێ کردووە کە بە ڕووی هەموو ماناو ڕوویەکدا بکرێتەوە، هەروەها تواناو و بواری زۆر ئەرەخسێنێ، بە هەمان رادەش هێزی کۆمەڵایەتی نوێ دەرئەخات و بوار بە سەرهەڵدانی پێکهاتە کولتووریە جیاوازەکان ئەدات. لە راستیدا ئەوەی بەدووی ئەو شتانەدا بڕوات دەربارەی بەجیهانیبوون ئەنووسرێ و ئەگوترێ چ لە ڕۆژنامەکان یاخود لە کۆڕە فیکریەکان ئەوا دژایەتیەک لە هەڵوێستەکاندا ئەبینێ ، ئەمەش بەرجەستەبوونی ئەو جیازایەیە کە لە خوێندنەوەو دەستنیشانکردنی بەجیهانیبووندا هەیە.

لە لایەک ئەوانەی خاوەن پرۆژەی کولتوورین لە ڕێگای بەوەهمکردنی شوناسنامەو خەیاڵەکانی دادپەروەری و وەهمەکانی ئازادی ، بە ڕوانگەی شۆڕشگێری خەباتگێڕانە، ئایدیالیزمی خەیاڵیانە بەجیهانیبوون ئەخوێننەوە . ئەم کەسانە بە هەندێ هەڵوێستی لە پێشینەوە دێنە پێشێ ئەویش بۆ ئەوەی مومارەسەی نەفرەتکردن و بەردەبارانکردنی خۆیان بکەن و، بە زمانی شۆک و ڕوخان بدوێن، ئەمەش بە تایبەت لای زۆربەی ئەو ڕۆشنبیرە عەرەب و فەرەنسیانەئەبینرێ، کە ڕووداوەکان و گۆڕانکاریەکان تووشی سەرسوڕمانی لەپڕیان ئەکات .لەگەڵ ئەم تیمەدا بەجیهانیبوون وا ئەخوێنرێتەوە بەوەی بریتیە لە بەدواچوونی شارستانی و داگیرکردنی کولتووری و سەرمایەداری نوێ و دەسەڵاتی ئەمریکی. هەشیانە بە هۆی کاریگەری چەکدارکردنی فیکرو جەستەو شتەکان ئەوەندە لە هەڵوێستیدا توندڕەون ،کە بەجیهانیبووندا لە شێوەیەک لە((مەرگی ڕۆشنبیری)) زیاتر هیچی تر نابینن.

لەبەرامبەر ئەم گروپەشدا گروپێکی دیکەش هەن بوون بە دەروێشی بەجیهانیبوون، بە هەمان ڕادەش ئەو وەهمەیان لا هەیە کە گوایە بەجیهانیبوون هەموو گرفتەکانی چارەسەرئەکات و بەسەر هەموو ئافاتەکاندا سەرئەکەوێت، بەو بیانووەی کە ئیمکانیاتی پەیوەندی و گۆڕینەوە لە نێوان تاک و کۆمەڵگاکان دێنێتە ئاراوە. ئەمانە ئەوەندە زیادەڕۆن و بەهەمان ڕادەش بەو رادەیەش واقیع ئاسان ئەکەن، راستە بەجیهانیبوون دۆزەخ نیە بەڵام ئەو بەهەشە چاوەڕوانکراوەش نیە کە هەموو ئەو هیوایانەی کە پێشتر نە لە سەردەمی ڕزگاریخوازی و نە لە سەردەمی ڕۆشنگەری بەدینەهاتوون لە لای ئەم بەدیبێت.

واباشترە بەجیهانیبوون بخوێنرێتەوە خوێندنەوەیەکی چالاک بە لۆجیکی نوێگەریانە و مەودا ی بونگەری. ئەم کارەش ئەو کەسانە ئەنجامی ئەدەن کە بە زمانی ڕووداوو لۆجیکی تێگەیشتن مامەڵەی لەگەڵدا ئەکەن، ئەم کەسانە بە هەڵوێستی لە پێشینە ناچنە نێو بەجیهانیبوونەوە بەڵکو هەڵوێستیان پاشان دروست ئەبێت لە میانەی تێگەیشتن لە بەجیهانیبوون و دەستنیشانکردن یاخود پاش لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەی مەسەلەکان. ئەمەش پیشەی کەسێکە کە لە مەیدانی فیکر کارئەکات: لە پێناوی وریاکردنەوەی فیکرەکانی واقیع نەفی ناکات ، بەڵکو لەبەر ڕۆشنایی ڕووداوو بەسەرهاتەکان دووبارە چاو بە وتنەکانی خۆی ئەخشێنێتەوە، لەبەر ئەوەی پاش ڕووداوی گەورە و کارە ترسناکەکان، شتەکان وەک خۆیان نامێننەوەو، ئەمەش وا لە مرۆڤ ئەکات پەیوەندی خۆی دووبارە لەگەڵ فیکرەکانی خۆی ڕێکوپێک بکاتەوە، بە مەبەستی گۆڕینی پەیوەندی خۆی لەگەڵ واقیعدا.

ئەوەی ئێستا روودەدات، ئەوەیە ئێمە لەگەڵ بەجیهانیبووندا بە تەکنیک و چالاکیەکانی وەک کۆمپیوتەرو تۆڕ و کامیراکان لە بۆشاییەکەوە بۆ بۆشاییەکی دیکە ئەچین: ئێمە لە بەرهەمهێنانی میکانیکیەوە بەرەو بەرهەمهێنانی ئەلیکترۆنی ، لە ماتەریالە قورسەکانەوە بۆ ماتەریالە ناسکەکان، لە کارگێڕی شتەکانەوە بۆ کارگێڕی زانیاریەکان ئەڕۆین ، لە زێدەبەهاییەوە بۆ بەهای زێدەتر ئەڕۆین کە بەهۆی بازرگانی ئەلیکترۆنیەوە وە دەست ئەکەوێ. هەروەها لە کاری دەستەوە بۆ کرێکارانی مەعریفە ئەڕۆین ئەوانەی سیمبول و ئەنجامە موجەڕەدەکانی سەر شاشە ئەخوێننەوە. لە هەمووی گرنگتر بۆ ئەلفوبێی پیتەکان ئەلفوبێیەکی دیکە زیادئەکەین کە پێی ئەوترێ ئەلفوبێی ژمارەیی ، وا ئەکات کە مەعریفە لەسەر ئاستی خستنەڕووی ژمارەیی بێت نەک لەسەر ئاستی نموونەی پێوانەی و جۆری سەلماندنی.

دواجار و بە تایبەت لەگەڵ بەجیهانیبووندا ئەو زەمەنە فیعلیەی کە بە خێرایی تیشک ئەڕوا زەمەنی تەقلیدی بە هەرسێ مەوداکەیەوە رائەماڵێ، بەمجۆرەش شوێن بەجیهانیبوونی بەسەردا دێت و جیاوازی لە نێوان دەرەوەو ناوەوە نامێنێ ، چەند کۆمەڵێکی نوێ پێکدێت ، ئەو کۆمەڵانە شوناسنامەکەیان بریتیە لە بازاڕو نیشتمانەکەشیان ئەو شوێنەیە کە بەرهەمە زۆر باشەکانی پێ ئەگات ، و ئەو جوگرافیە سیاسیەی کە پەیوەندیەکانی نێوان وڵاتانی لەسەر بناغەی مەوداو نێوەندەکان رێکئەخست، لە بەرامبەر بەرژەوەندی پەیوەندیە نوێکاندا پاشەکشە ئەکاو لەرێگای جەنگی زانیاریە ئەلیکترۆنیەکانەوە لەسەر بناغەی برینی سنوورە نەتەوەیەکان دائەمەزرێ.

بە کورتی: لەگەڵ بەجیهانیبووندا لە واقیعی فیعلیی داگیرکراوەوە بۆ واقیعی ئاسمانی ئەڕۆین، واقیعی دەستکردی بێ سنوور،ئەم واقیعەش بواری خەیاڵی سیبرانی ئەیرەخسێنێ بەخۆی و شۆڕشە ژمارەیی و پێکهاتە ژمارەییە بێ کۆتاییەکەی. بەمجۆرە بە تایبەت بونیادی واقیع ئەگۆڕێ و بە هەمان ڕادەش لە رێگای وێنەو ژمارەکانەوە خێرائەکرێت و چڕئەکرێتەوەو چەندبارەئەکرێتەوە.

بەمجۆرە لەگەڵ بەجیهانیبووندا دیمەنی جیهان ئەگۆڕێ لە هەمان کاتدا نەخشەی پەیوەندیەکان لەگەڵ شتەکاندا ئەگۆڕێت، بەجۆرێک واقیعێکی جیهانی نوێ پێکدێ،لەمڕۆ بەدواوە چیتر بواری ئەوە نابێت سنوورەکان بە شێوەیەکی بنبڕو کۆتایی نەخشەی بۆ بکێشرێ ، هەروەها شوناسنامەی کولتووری نەرم و هەمەلایەنە دروست ئەبێت ، هەروەک لای کۆمپانیا فرە ڕەگەزەکاندا ئەبینرێ.

بەم مانایە لە پرۆسەی بەجیهانیبووندا لەسەر چەند ئاستێک سنووری کولتوورو کۆمەڵگاکان ئەبەزێنرێ. یەکەم لەسەر ئاستی باڵادا خۆی لەو برە زانیاری و وێنەو بەهاو نموونانەدا ئەبینێتەوە کە لە رێگای فرەشێوازەکانی راگەیاندندا بڵاوئەبنەوەو جیهان بۆ یەک سیستەمی گەردوونی و پەیوەندی گشتی ئەگۆڕێ: ئاستی نێوەند خۆی لە بەیەکبوونی بازاری دراودا ئەبینێتەوە لە رێگای بازرگانی ئەلیکترۆنی لەسەر دەستی کۆمەڵە بەرهەمهێنەرو خاوەن کۆمپانیا فرە نەتەوەکان: ئاستی پایین ئەو ئاستەیە کە خۆی لە جوڵانەوەو هاتوچۆی کەسەکان ئەبینێتەوە ئەو کەسانەی وڵات و کیشوەر و سنوورەکان ئەبەزێنن ، ئەم کارەش بە هۆی فراوانبوونی کەرتی گەشتوگوزاری وزیادبوونی کۆچکردن و جوڵانەوەی سەرمایەداران بەکارە پڕجوڵەکانیان.

شوناسنامە: پارێزەران و بەرگریلێکەرانیII- :

ئایا ئەمە ئەوەئەگەیەنێ ئێمە ئەبێت ترسمان لە شوناسنامە رۆشنبیریەکەمان هەبێت بەرامبەر بە بەجیهانیبوونی و هێزەکان ، وەک ئەو پەرچدانەوەیەی لای ئێمە روو ئەدات بە تایبەت پەرچدانەوەی خەباتگێرو لافلێدەران ئەوانەی بە بەرگریکردن لە جیهانێتی و ولات و مۆدێرنیزم و تایبەتمەندێتی کولتووری بەرەنگاری بەجیهانیبوون ئەبنەوە ؟

هەروەک داواچی و بەرگریکەرانی هەڵبژێرەرانی فیکری و خاوەن پرۆژە ئایدیۆلۆژیەکان ئەڵێن ، ئایا بەجیهانیبوون بەراستی ترسێکی راستەقینەیە بۆ سەر شوناسنامەی رۆشنبیری؟

ئەم جۆرە پرسیارانە بە رای من پرسیارێکی زۆر گرنگتر ئەشارنەوە کە وروژاندنیان پێویسترە ئەو پرسیارەش ئەمەیە : ئایا تا ئێستا ئەهلی بەرگریکەرو پارێزگاریکەر خاوەنی ئەو مەشروعیەتە هەن کە تیایدا سەرەڕای مومارەسەکردنی راسپێرێ بەسەر کاروبارەکانی حەقیقەت بەسەر رۆشنبیری و شوناسنامەو نەتەوەش ئەو مومارەسەیە بکەن؟

ئەو پرسیارەی ئەکرێ رێک بخرێت ئەوەیە کە ئاشکراکردنی ناتەواوی ئەو داوەتچیانەیە لە بەدیهێنانی دروشمەکانی خۆیان کە خستوویانەتەڕوو، واتە هەڵبژێردراوەکان پاش ((روخاندنی مەرجەعیاتە فیکریەکان)) بۆ پرۆژە شارستانی و سیناریۆ پێشکەوتووەکان ، جێبڕوایی و چوستوچالاکی خۆیان لەدەست داوە. ئەوانەشی بە جیدی ((دیاردەکانی قەیرانەکە)) ئەخوێننەوە دان بەم راستیەدا ئەنێن و بیرئەکەنەوە بۆ ئەوەی رێگاچاریەک بۆ دەرچوون لەم قەیرانە بدۆزنەوە.
لەمە بترازێ ئەو ناتەواوی پەککەوتەییەی ئێمەی تێداین وەکو خۆی ئەمێنێتەوە:

ئەو خەباتگێرانەی ژیانی دورودرێژییان لە خەباتتدا لە پێناوی گۆرینی واقیعی کۆمەڵگاو عەقڵەکان دانا ئەمرۆ هەر ئەوانەن بە فیکرە یەکلایەنی و عەقڵە داخراوەکانیان رووبەڕووی ئەو گۆڕانکاریانە ئەبنەوە ، بە هەمان ڕادەش گۆڕانکاریو بەرهەمەکان تووشی شۆکیان ئەکات . شۆڕشگێڕەکان هەروەک خۆیان ئەیانگووت ئەوانەی هەوڵی هەڵوەشاندنەوەی وڵاتانیاندا بەو سیفەتەی ووڵات دەزگای بیروکراتیەو مافی گشتی و ئەرکی گشتی داگیر ئەکات، هەڵدەستن بە لە قاڵبدانی تاکەکان و ملکەچکردن بە کۆمەڵەکان، بەڵکو ((لەناوبردنی بوونەوەرەکان)) ، کەچی ئەمرۆ هەر ئەوانن خۆیان بۆ ئەو دەوڵەتە ئەگرین و داوائەکەن ئەو دەوڵەتە بەرامبەر هێزی بەجیهانیبوون بپارێزرێ ، ئەو هێزەی ماف و سەروەری دەوڵەت پێشێل ئەکات .

نێونەتەوەیەکان ئەوانەی بە تاوانی رەگەزپەرستی وفاشیزمی رەگەزپەرست بەردەبارانی نەتەوەپەرستەکانیان ئەکردو هەروەها هۆی هەڵگیرساندنی جەنگە وێرانکاریەکانیان ئەخستە سەر شانی ئەوان، هەر ئەوان ئێستا لە لاوازبوون و پارچەپارچەبونی ئەو نەتەوەیە ئەترسن، ئە ترسەش بەهۆی پرۆسەی بەجیهانیبوون ئەو بەجیهانیبوونەی کە نێرسسیەتی رۆشنبیری تێک ئەشکێنێ و بەهەمان ڕادەش ئاسۆیەکی نوێ بەرامبەر بە پەیوەندی نێوان مرۆڤ ئەکاتەوە. لایەنگرانی یەکێتیبوون ئەوانەی بە شەبەنگی یەکبوونەکانیانەوە پارچەپارچەبوون و هەڵوەشاندنەوەیان بەرهەمهێنا و ئەمرۆش هەر ئەوان نەفرەت لەو بازارە ئەکەن کە بوارێک بەرامبەر بە یەکبوون ئەرەخسێنێ و تیایدا برواو ئایدێۆلۆژیەکان بەسەریا

سەرئەکەون. چەپڕەوەکان ئەوانەی پێشتر دژ بەو ((جبهانێتی))یە بوون کە پێیان وایە ئەو جیهانێتیە شێوەیەکە لە داگیرکردن ولاتە پیشەسازیە پێشکەوتووەکان ئەیگرنە بەر بۆ داگیرکردنی نەتەوەو ولاتانی دیکە ، کەچی هەر ئەو چەپڕەوانە ئەمڕۆ داوای ((وێرانکردنی)) بەجیهانیبوون ئەکەن لە پێناوی زیندووکرنەوەی جیهانێتی ، ئەمەش بە جوانی بەدی ئەکرێت لەلای هەندێ لەو رۆشنبیرە فەڕەنسیانەی کە بەپەرۆشن بۆ سەردەمی جیهانێتی ، ئەو زەمەنەی کە تێیدا فەڕەنسا مومارەسەی دەست بەسەراگرتنی کولتووری و سەربازی ئەکرد. گەر خۆمان و کەسانی دیکەش هەڵنەخەڵەتێنین ئەمەیە رۆڵی جیهانێتی : تایبەتمەندیەکی کولتووری داهێنەرو گەشەکردوانەیە، بە بەکێ لە هەر سێ هێزەکەی خۆی بەسەر گۆڕەپانی جیهاندا ئەسەپێنێ ، ئەو سێ هێزەش : سامان و مەعریفەو هێزی پەتی یاخوود هەرسێ هێزەکە پێکەوە.

بەلام پێشکەوتوخوازەکان ئەوانەی کە مۆدێرنیزمی فیکریان بە قوتابخانە جۆراوجۆرەکانی و تەوژمەکانیەوە وەک فەلسەفەیەکی ئایدیالیزمی و ئایدیۆلۆژیای سەرمایەداری لەقەڵەم ئەدا، ئەمڕۆ هەر ئەوان ئەیانبینین وەک نقومبوویەکی نێو ئاو خۆیان بەو مۆدێرنیزمەوە ئەگرنەوە کە بەسەرچووە، واتە بەو مۆدێرنیزمەی کاتی خۆی رەتیان ئەکردەوە، لە پێناوی دووبارەکردنەوەو لاساییکردنەوە قسەکانی یەکتری دووبارە ئەکەنەوە: چۆن ئەتوانین رەخنە لە مۆدیرنیزم بگرین، لە کاتێکا هێشتا مۆدێرنیزمی خۆمان بەرهەم نەهێنراوە؟ بەمجۆرە لەگەڵ مۆدێرنیزمدا مامەڵەیەکی زەمەنی ئەکەن بەوەی کە قۆناغێکی مێژوویە هەر پێویستە پێیدا برۆین، بە هەمان ڕادەش مامەڵەکردن لەگەڵیا مامەڵەکردنێکی لاهوتی تەقلیدیە بەو وەسفەی پرنسیبێکی هەڵبژاردە یا نموونەیەکە ئەکرێ پەیڕەو بکرێت ـ بەمەش ئاگایان لەوە نیە کە مۆدیرنیزم هەڵبژاردنێکی فیکریە جۆرێکە لە مامەڵەکردن لەگەڵ رووداوەکان و واقیعی ئێستا ، بەڵکو هەڵوێستێکە لە حەقیقەت و تیایدا مرۆڤ ئەکەوێتە ژێر رەخنەو پشکنین وگەڕان بەدووی لەپێشینە فیکری و قەولە پۆشراو مومارەسە تاریکیەکان.

مۆدێرنیزم لە شەپۆلە یەک بەدوای یەکەکانی بەمجۆرە بووە، بریتی بووە لە گومان و پرسیارکردن یاخود رەخنەو ئاشکراکردن، هەروەک لای دیکارت ئەیبینینن مۆدێرنیزمی فیکری بە کردنەوەی مەلەفە داخراوەکانی عەقلە بەستەڵەکەکان ئاشکراکرد، یان لای کانت کە لەگەڵ ئەودا مۆدێرنیزمی فەلسەفی بوو بە مەفهوم و مومارەسە، بریتیی بوو لە چوستوچالاکی رەخنەیی لەگەڵیا توانای نوێ بۆ بیرکردنەوەو کارکردن سەریهەڵدا، یاخود لای نیتشە پاش مۆدێرنیزمی دۆزیەوە بە ئابڕووبردنی وەهمەکانی مۆدێرنیزم وجێ پێلەقکردنی پایەو بتەکانی. بەم مانایە هزرڤانی نوێ خۆی پەیوەندیەکی رەخنەیی لە گەڵ خودی خۆیدا بەرپا ئەکات بۆ ئەوەی هەمیشە بۆ بیر بگەڕێتەوە بۆ سەلرچاوەوە دەزگاکانی یاخوود بۆ سیستەم و میکانیزمی کارکردنی ، بەجۆرێک بواربدات بە ئاشکراکردنی شوێنە پەککەوتەکان و بەجێهێشتنی بارەکانی ناتەواوی، ئەویش بە داهێنان و خوڵقاندنی هێزی نوێ بۆ بیرکردنەوەو دەربڕین، ئەمەش مانایەکە لە ماناکانی روناککردنەوە.

دەربارەی دوایین شەپۆڵ ، کە پێی وتراوە ((پاش مۆدێرنیزم))، هەروەک لای بیرمەندە هاوچەرخەکان ئەوانەی لەسەر رەخنەگرتن لە مۆدێرنیزم کاریان کردووەنوێنەرایەتی هەبووە،ئەم تەوژمە بووە بە هۆی پێکهێنانی فەزای عەقڵی نوێ ، کە عەقلانیەتی مۆدێرنیزم ئەبڕێ ئەو عەقلانیەتەی کە چیتر کەڵکی ئەوەی نەماوە بەکاربهێنرێ بۆ خوێندنەوەی جیهان و رووبەڕوبونەوەی سەرسەختیەکانی واقیع.بەمجۆرە لەگەڵ تەوژمی رەخنەی ئێستادا، بوارگەلێکی زۆر ئەکرێتەوە بەرامبەر هزرڤانەکانی رۆژئاوا، بۆ دووبارە

دارِشتنەوەی عەقلانیەکان دارِشتنەوەیەکی فراوان و ریکوپێکتر، بەجۆرێک بوار برِەخسێنێ تا مەوداگەلی نوێتر بۆ پەیوەندی و گۆرِینەوە بخولقێت .هەروەها ئەم شەپۆلە رەخنەییە بەرامبەر بە رۆشنبیرەکانی دەرەوەی گۆرِەپانی رۆژئاوا ئەو دەرگایانە ئەکاتەوە کە داخراوبوون، بە هەمان رِادەش لە عەقلیەتی نموونەیی و پاشکۆیی رەهایان ئەکات ، ئەمەش لە رِێگای رەخنەی کاریگەرەوە بواریان بۆ ئەرەخسێنێ تا شوێنەوارە پاشکۆیەکان بەجێبهێلن بۆ ئەوەی بەشداری لە پیشەسازی دیمەنی فیکری بکەن بە بێ گوێدانە تایبەتمەندیە رۆشنبیریەکان و، بخزێنە نێو گفتوگۆی زیندوو بە پیتەکانی گرفتی بونگەری ئەوانەی جێی گرنگی مرۆڤی هاوچەرخن.

بەم مانایە ئێمە لە دواین شەپۆلیەوەخزاوینەتە نێو واقیعی ئێستاو ، خزاوینەتە نێو جیهانی هاوچەرخمانەوە، جا چ ئەو واقیعە ناوبنێین ((بەجیهانیبوون)) یان ((پاش مۆدێرنیزم))، یان ئەوەتا مومارەسەی پەیوەندیەکان لەگەڵ ئێستاماندا بە شێوەیەکی سلبی و پەراوێزی و نەزۆک بکەین، یاخود بە پێچەوانەوە: بەشێوەیەکی بەرهەمهێنەرو ، دەوڵەمەندو ساماندار، یاخود بە شێوەیەکی هەنووکەیی و چالاک ، بۆ ئەوەی ئەوەی رووئەدات بیری لێ بکەینەوەو لەدروستکردنەوەی رووداوەکان بەشداری بکەین هەروەها بەو رووداوە بتوانین ئەو شتە دروست بکەین کە کردارو کاریگەرە، بۆ ئەوەی بەشداری لە دروستکردنی رووداوەکانی بکەین و لەسەر شانۆکەشی ئامادەبین. بەڵام ئەوانەی چاوەرِوانی بەدیهاتنی مۆدیرنیزمن بۆ ئەوەی پاشان دەستکەن بە رەخنەگرتن لێی ، ئەوا ئەو کەسانە بەدووی مۆدێرنیزمدان رائەکەن بەڵام مۆدێرنیزم هەمیشە گورِیان ئەداتەوە، ئەوان ئەوەندە بە لۆجیکی ئسولی و دواکەوتوانە بیرئەکەنەوە بە پێی پێوانەی مۆدێرنیزم کۆن بووە. ئەوەی ئەمە ئەکات لەو شتەناگات کە ئەیلێ ، ئەو کەسە بەهەمان رِادەش بەرەو پاش ئەکشێتەوە، شایەدی ناتەواوی خۆیەتی و دووبارە پەراوێزی خۆی بەرهەم ئەهێنێتەوە.

بەمجۆرە هەمووان بە گەرِانەوە بۆ دواوە دوژمنایەتی تەکنیکەکانی بەجیهانیبوون و پرۆسەکان و هێزە چالاک و کارکەرەکانی لە دووبارەپێکهێنانەوەی جیهان ئەکەین، ، بەمەش ئەو دراوە بەکارئەهێنن کە چیتر سەرف نابێت، ئەمانیش وەک و ئەو کەسانەی کە داوا ئەکەن کە لە کارگەوە بگەرِێنەوە بۆ کێڵگە، یاخود واز لە چاپخانە بهێنرێ بە گەرِانەوە بۆ زەمەنی لەبەرنووسینەوە، یاخود بەکارهێنانی چەکی سپی دژ بە چەکی ئەتۆمی میکانیکی. خۆ گومانیش لەوەدا نیە کە ئەوان خۆیان لە ئایندەدا لەگەڵ ((بەجیهانیبوون))دان دژ بەوەی کە رووئەدات و پێکدێ لەو برِە شەپۆڵ و کردنەوەو دەستکەوتنانە، چونکە ئەوان تەنیا بە فیکری پاشەکشانە نەبێ ناتوانن بیربکەنەوە.هەر ئەمەش بە تەنیا لەرزۆکی هەڵوێستی ئەوان و پەراوێزی رۆڵی ئەوان و هەژاری فیکرەکانیان دەرئەخات.

لەمانە لەهەمووان سەیروسەمەرەتر ئەو کەسانەن کە لای ئێمە بەو پەرِی دەنگیانەوە هاوار ئەکەن ئەڵێن : رۆشنبیری دوا مەتەرێزە بۆ بەرگریکردن، بۆیە ئەبێ بەرگری لێ بکەین تا هەرەس نەهێنێ. گەر رۆشنبیری (واتە وەهمەکانیان دەربارەی رۆشنبیری) ئەوەندە قایمە وەک خۆیان ئەڵێن، ئەوا ئەو هەموو داگیرکردنانە رووی نەئەدا ئەوەی کە لەوتنە بەردەوامەکان و نەفرەت و کردنەکانیان لەبارەی داگیرکردنی رۆشنبیریەوە گلەیی لێ ئەکەن.ئەمەش قسەکردنێکە شایەدی لەسەر ئەوە ئەدات شایەدی لەسەر ساویلکەیی و بەهەمان ئەندازەش لەسەر نەزانین ، خۆی رۆشنبیری زیندوو گەشەکردوو تازەخواز ، توانای بڵاوبوونەوەو فراوبونەوەی هەیە. ئەمەش سیفەتی بیری بەپیت وکارە فیکریە نایابەکانە. ئەم بیرە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر ئەرِوا بۆ ئەوەی لە زەویەکی دیکە دا نیشتەجێ بێت . نموونەی زیندوو لەم بارەیەشەوە ئەو

کۆڕو کۆبوونەوانەن کە ئێستا لە زۆر لە وڵاتانی ئەورووپیدا ئەگیرێ بۆ یادکردنەوەی بیری ئیبن روشدو یاخود بۆ بەرهەمی ئیبن عەرەبی.

ئەمەش ئەو جیاوازە ئابڕوبەرەیە: لە کاتێکدا لە لایەک تێکستە عەرەبیە نووسراوەکان گۆڕەپانی فیکری جیهانی داگیرئەکەن، کەچی ((دەستەبژێرەکان))ی لای ئێمە ، سەرقاڵن بە قسەکردن لەسەر داگیرکردن و، بە عەقڵیەتی پارێزگاری و ئیرادەی بەرگریکردن کەلەپچە کراون. ئەنجامیش: پارێزگاریکردنێکی ناتەواوو بەرگریکردنێکی فاشیلانە و وتنگەلێکی لەرزۆکە کە رۆشنبیری گەیاندۆتەحاڵەتێک هەرچی ئەو شتانەی کە ئەیلێ و ئەو رۆڵ و ئەرکانەی ئەیبینێ کاریگەری وراستگۆییان لە دەستداوە.
لەگەڵ ئەمەشدا رۆشنبیران تا ئەم کاتەش وەک نوێنەری کاروباری گشتی و مەسەلەکانی خەڵکی مامەڵە ئەکەن، بەو حیسابەی ئەوان کۆمەڵێکی دەستەبژێر و پێشکەوتوو روناککەرەوەن ، ئەرکی داڕشتنی ئەرکە مێژوویی و پڕۆژە شارستانیەکانیان پێ سپێردراوە. ئەمەش جیاوازیەکی تری ئاشکرایە ، کە تەعبیر لە ساویلکەیی فیکری و نێرسسیەتی رۆشنبیری ئەکات، سەرەڕای تەعبیرکردن لە وەهمە ئایدیۆلۆژیەکان.

لەبەر ئەوەی رۆشنبیر ئێستا لەچاو کارکەرانی بەشەکانی تری وەک پیاوانی نێوەندو ئەندازیارانی کۆمپیوتەرو خاوەن بانک و سەرمایەدارەکان و یاریزانانی تۆپی پێ و ئەو کەسانەی دیکەش کە لە بواری کارەکانی خۆیان مومارەسەی زیندوێتی فیکری خۆیان ئەکەن ئامادەیی وکاریگەری کەمترە لەسەر شانۆدا ، بۆ ئەوەی بەشداری لە پیشەسازی ژیانی عەرەبی بکەن، ئەویش بە سوودوەرگرتن لە شۆڕش و کردنەوەکان و ئەو داهێنانانەی کە جیهانی هاوچەرخی پێ پێکدێ. بەڵام رۆشنبیر کە لە بناغەدا دەسەڵاتی ئەهلی بیر پێکدێنێ ،ئەو لەگەڵ ئەوەیدا کە واز لە ئەرکی داهێنان و خوڵقاندنی فیکری نوێ و فیکرە تێپەرەکان دێنێ، بە هەمان ڕادەش کار بۆ ئەوە ئەکات تا پاسەوانی وتنەکانی خۆی بکات و بۆ ئەوەش کار ئەکات تا پارێزگاری ناتەواوی و پەککەوتەیی خۆی بکات، ئەمەش وای لێ ئەکات بە فیکری خۆی واقیع بۆ تەنیا کۆمەڵێ خەیاڵ و کۆمەڵێ خەیاڵ و تەوتەم ونموونە بگۆڕێ.بەڵام ئەوکەسەی بە شێوەیەکی بەرهەمهێنەرو چالاک بیرئەکاتەوە، ئەوە لە رێگای چەمک و زانین ، ژمارەو ئاماژە ، ئەدات و شمەکەوە، دووبارە دنیا دروست ئەکاتەوە.

ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێ کە قەیرانی شوناسنامەی عەرەبی لەرووی کولتوری و کۆمەڵایەتیەوە لەوەدا خۆی حەشارنەداوە کە لە دەرەوەهێرش ئەکرێتە سەری ، بەرادەی ئەوەی گرفتەکە لای ئەو هەڵبژێرەرو خاوەن پڕۆژە ئایدیۆلۆژیانەیە کە پارێزەرین و بەرگری لێ ئەکەن، ئەوانەی کە توانایان نیە لە رێگای مومارەسەکردنی برین و فراوانکاری راستیەکان دروست بکەن و واقیعەکان بەرهەم بێنن . ئەمەش وا پێویست ئەکات لەسەر داواچیەکان ئەوانەی بیر لە هەڵگرتنی خەم و پەژارەکانی خەڵکی ئەکەن کە سیاسەتی فیکری خۆیان بگۆڕن و دووبارەش چاو بە تورگەلی ئەوچەمکانەدا بخشێنێتەوە ئەوانەی بۆ خوێندنەوەی واقیع و رووداوەکان بەکاریان ئەهێنن. یەکەم شت کە پێویستە دووبارە چاوی پێدابخشێنرێتەوەچەمکی ((دەستەبژێر)) یە ئەو چەمکەی کە بووە بە زاراوەیەکی ساختەو دواکەوتوو، بە تایبەت پاش دۆڕاندنی ((دەستەبژێر)) لە ئەرکە مەعریفیەکانی لە لایەکو لە لایەکی ترەوە لە خەباتە شۆڕشگیریە گۆڕانکاریەکانی.
ئەمە لە سەردەمی جیهانیدا بەمجۆرە بوو، ئەی لەسەردەمی بەجیهانیبووندا چۆن ئەبێت ؟؟

بە دووبارە گەڕانەوە بۆ مەسەلەی بەجیهانیبوون وا باشە بە روونکردنەوەی سێ خاڵ کۆتایی بە ووتەکەمان بهێنین ئەو سێ خاڵەش بریتین لە :

1- یەکەم مامەڵەکردن لەگەڵ بەجیهانیبووندا لە ڕێگای تاکفیکری و عەقڵی ئایدیۆلۆژی ئاسانکردنەوە یاخود بە لۆجیکی بەڵگەنامەیی تەتابوقی هیچ سوودێکی نیە. لەبەرئەوەی ئەم جۆرەمامەڵەکردنە بە دژی خاوەنەکەی ئەکەوێتەوە، چ ئەوانەی لەگەڵ بەجیهانیبوونن یاخود دژین. بڕوا یەقینیەکان وئایدیۆلۆژیە داخراو و تیۆرە تەوباویەکان لە وەهم و درۆ زیاتر لەهەڵەو جیاوازی زیاتر لە ئابڕوچوون و پێشێلکردن زیاتر هیچی تر بەرهەم ناهێنن، جا ئیتر مەسەلەکە لە بارەی سەرمایەداریەوە بێت یاخود سۆسیالیستی ، لە بارەی بڕوا ئاینیەکانەوە بێت یاخود ئایدیۆلۆژیە فەلسەفیەکانەوە ، لەبارەی بەجیهانیبوون یان پێش بەجیهانیبوون یان بەجیهانیبوون و پاش بەجیهانیبوون بێت. ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێ کە ناکرێ بە و پێوانەو نموونەو دروشمە بەسەرچووەکان ڕووبەڕوی ئەو گۆڕانکاریانە ببینەوە کە ڕووئەدات. گۆڕانکاری پەیوەندیەکانمان بەهەموو شتێکەوە ئەبەستێتەوە: بە شوناسنامەو ڕۆشنبیریەوە، بە دەوڵەت و دەسەڵاتەوە ، بە مەعریفەو سامانەوە ، بە ئازادی و دیموکراسیەوە. ئەو بوارەشی کە کراوەتەوە ئەوەیە ئەبێ کار بۆ دووبارە بەرهەمهێنانەوەی ئەم چەمکانەبکرێت بەجۆرێک   بوار بۆ ڕستنی پەیوەندی و بەستنەوەی نوێ لەگەڵ کەسانی ترو جیهان و شتەکاندا بڕەخسێنێ.

2- دووەم گەرچی بەجیهانیبوون بۆ ئەوە کار ئەکات تا جیهان لە ڕووی شارستانیەوە بکات بە یەک جیهان ئەویش بە هۆی تەکنیکە نوێیەکانیەوە، ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە بەجیهانیبوون جیهان لە ڕووی کولتوریەوە ئەکات بەیەک و کۆنترۆڵی هەموو تایبەتمەندیە کولتووریەکان ئەکات. مادامەکی مرۆڤ بیرئەکاتەوە ئەدوێ و یاخود ئاماژە ئەکات و خەیاڵ ئەکات ، ئەوا ئەو لەڕێگای کارە داهێنەرەکانی و خولڤاندنە ڕەسەنەکانیەوە بە تەنیا کار ئەکات. بەم مانایە کولتوورتەنانەت لە نێو خودی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش کە ئەو خۆی هێزی بەجیهانیبوون ئەنێرێتە دەرەوە نابێتە کولتوورێکی سەرتاپاگیری یەکخواز، بەڵکو دەروازەیەکی واڵاو کراوە دەبێت لە ڕووی فرەبوونی مەعریفی و جیاوازی دەلالی و فرەچەشنی مرۆیی خولڤێنەر.

3- سێیەم ڕەخنەگرتن لە دەستەبژێر مانای چەپڵەلێدان بۆ بەجیهانیبوون نیە. لەبەر ئەوەی بەجیهانیبوون لە کۆتاییدا وەک هەر ڕووداوێک سلبیات و ترسناکی خۆی هەیە . وەک ئەزانین و پێوەی ئەناڵێین کە کۆمەڵگای پیشەسازی بووتە هۆی پیسکردنی ژینگە، هەروەک هەندێ لەوانەی کە دیاردەی بەجیهانیبوون شیئەکەنەوە ئەبینن کەکۆمەڵگای میدیایی بێکاری و کۆکردنەوەی سامان بەرهەمدێنێ.ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئیمکانی ئەوە هەیە ئەو واقیع و پرۆسەو هێزانەی کە ڕووئەدەن و بە بەجیهانیبوونەوە پەیوەستن نەفی بکرێنەوە . ئەوەی ئەکرێ ئەوەیە مرۆڤ ئەتوانێ لە ڕووداوەکان بەشداری بکات بۆ ئەوەی ئەو کارانەو بەرهەمانەی کە ئەنجامی ئەدات ببێ بە هێزێک لە هێزەکانی بەجیهانیبوون. بەم مانایە بەجیهانیبوون بوارێکی کراوەیە، واتە ڕووداوێکە کاریگەریەکەی لەسەر ئەوە وەستاوە چۆن مامەڵەی لەگەڵ بەجیهانیبووندا بکرێت ،مامەڵەکردن لە ڕووی خوێندنەوە و دەستنیشانکردن، تەگبیرکردن و عەقڵ بەکارهێنان لەگەڵیاو، بەکاربردن و گۆڕینی.

کەسی بیرزیندوو ، داهێنەرو نوێخواز،بەرامبەر بە ڕووداوەکان چۆک داناداوخۆی بەدەستەوەنادا، بەڵکو ئەو جیهانێکی فیکری ئەخولڤێنێ. ئەو بارودۆخەش ئەگۆڕێ کە تیایەتی، هەروەها پەیوەندی خۆی لەگەڵ واقیعدا ئەگۆڕێ، بە هەمان ڕادەش عەقڵی خۆی و تێگەیشتنەکانی خۆی ئەگۆڕێ. بە جۆرێک بواری پێ ئەدات بیر لەو شتانە بکاتەوە کە بیرکردنەوە دەربارەیان قەدەغە بوو، یاخود ئەو شتانە بکات کە توانای کردنی

نەبوو. بەڵام قسەکردن بە زاری روخان و عەقڵیەتی پارێزگەرانە ئەنجامەکەی داگیرکردنی زیاتر و پاشکۆی زیاترو ناتەوایی زیاترە.

شۆکی بەجیهانیبوون لە ووتاری دەستەبژێرکاندا

-2-

1-گۆڕانی دیمەنە جیهانیەکان

بەجیهانیبوون بە مانا ئاشکراکەی واتە ئالۆگۆڕی بەگشتیکراو لەسەر ئاستی جیهانی.ئەشکرێ ئەم پێناسەیە هەڵبگێڕدرێتەوە بەوەی بووترێ بەجیهانیبوون واتە بەگشتیکردنی گۆرینە ئابوری و کۆمەڵایەتی ورۆشنبیریەکان لەسەر ئاستی گۆی زەوی.بەجیهانیبوون پرۆسەی جوڵانەوەی شت و بیرو کەسەکانە بە شێوەیەک کە پێشتر نەبووە و بە شێوەیەکی بەردەوام و بەربڵاو.

ئەم دیاردە گەردونیە یاخود بازدانە شارستانیە لە ئەنجامی شۆڕشی زانیاری و تەقینەوە تەکنیکیەکانی بواری پەیوەندی روویدا، بەجۆرێک بواری رەخسان بۆ گواستنەوەی خێراو یەکسەری دەستکەوتە ناماتەریالیەکان لە بابەتی وێنەو پەیام و سیمبول و تێکستەکان بە خێرایی تیشک و بەردەوامی ئەم کارەش لەرێگای ئالۆگۆڕپێکردنی بە هاوکێشە ژمارەییەکان. ئەمەش گۆڕانکاریەکی لە دیمەنی جیهاندا بەدیهێنا، لەگەڵیا نەخشەی پەیوەندیەکان لەگەڵ شتەکان و بوونەوەرەکان ، زەمەن و شوێن ، ئابووری و بەرهەمهێنان ، کۆمەڵگاو دەسەڵات ، زاکیرەو شوناسنامە، مەعریفەو رۆشنبیری گۆڕا . شایەدیش بۆ ئەمە ئەو چەمکە نوێیانەن کە لەو وتارانەدا بەکارئەهێنرێ کەبە راڤەکردن و لێکۆڵینەوە، یاخود بە وانەو شیکردنەوە ، سەرەڕای رەخنەو هەڵسەنگاندن باس لە بەجیهانیبوون ئەکەن . بۆنموونە دیارترین ئەو چەمکانە بریتین لە: بەجیهانیبوونی زەمەن، گەردونێتی شوێن، بە سیمبولبوونی کار، کرێکارانی مەعریفە، یەکێتی بازار، بازرگانی ئەلیکترونی، زێدەبەهایی، پەلەرێگاکانی میدیا، شۆڕشی ژمارەیی، خەیاڵە سیبرانیەکان، شاری جیهانی، بازاری نەزەر،میدیا، بەجیهانیبوونی من،رەتکردنی شوناسنامەکان، تێکەڵبوونی جیهانی و ناوخۆیی.

بێگومان گەورەترین و ترسناکترین رووداو ئەو کودەتایە بوو کە لە نێوان زەمەن و شوێندا روویدا بە شێوەیەک لەگەڵ خۆیدا چوارچێوەی هۆش و بونیادی درکپێکراوو نێوەندەکانی بیرو شێوازەکانی مەعریفەی گۆڕی. مەبەستیش لەمە دەستبەسەراگرتنی زەمەنی فیعلی بوو بەسەر زەمەنی تەقلیدی، بێگومان لە رێگای گواستنەوەی یەکسەری بەدەستەوەدان و وەرگێرانی دیجیتاڵی زانیاریەکان، واتە دەستبەسەراگرتنی ئەو زەمەنەی کە خێرایەکەی وەک تیشکە بەسەر ئەو زەمەنە ناوخۆییە تایبەتیانەی کە تایبەتن بە گەل و کولتوور یا تایبەتن بە وولات و کۆمەڵگاکان.

ئەم کودەتایە،لە نێوان پەیوەندی زەمەن و شوێندا ، لە پێکهاتنی بۆشاییەکی نوێ بۆ کۆنترۆڵکردن و پەیوەندی و چاوەدێریدا بەرجەستە ئەبێت، ئەو بۆشاییەش بۆشایی سیبرانیە کە پەیوەندی مرۆڤ لە هەموو ئاست و مەودایەکدا لەگەڵ جیهانا ئەشێوێنێ.یەکەم پەیوەندی لەگەڵ ماتەریالدا دەگۆڕێت ئەو ماتەریالەی کە ئەداتێکی میکانیکی یاخود هێزێکی گەرم بوو بۆ ئەوە ئەگۆڕێت کە ببێت بە شێوازێکی راگەیاندنی خاوەن بونیادی ئەلیکترۆنی هەوایی.هەروەها لەدوایشدا پەیوەندی لەگەڵ واقیعدا ئەگۆڕێت کە خێرا ئەکرێتەوە و گەورەئەکرێتەوە لەرێگای شۆڕشی ژمارەیی کە زمان و تێکست و زانیاریەکان ئەگۆڕێ بۆ ژمارەییەکی بێکۆتایی لە بەدواییەکداهاتنی ژمارەو پیتی بێ کۆتایی. بەمجۆرە لە جیهانی سیبرانی کە جیهانێکی ئەگەری و لەبڕیی بێ سنوورە هەموو شتێک یا بەدەستەوەدانێک یاخود بوونەوەرێ لێکچوویەکی ژمارەیی یا ئەلتەرناتیفێکی سەرژمێری ئەبێت. ئەمە دەقێکی مەزنە کە واقیع لە رێگای شاشەو کۆمپیوتەرەکانەوە چەندبارە ئەکاتەوە بەرادەی ئەوەش پیتەکان و ووشەکان جێگای تێکستە کۆنەکان ئەگرنەوە.

شاشە لەوە دەرئەچێت کە تەنیا ئامێرێک بێت بۆ نیشاندان لە تاکێکەوە بۆ کۆ، ئەمەش حاڵی تەلەفزێونو کتێب و رۆژنامەیە، بەڵکو ئەمە تاقە رۆژنامەیەکە، بەستنەوەی بەو شاشانەی کە وەک خۆیەتی لە لایەک و بەستنەوەی بە تەکنیکەکانی دیکەی وەک کۆمپیوتەرو تەلەفۆن و ڤاکس لە لایەکی ترەوە ، ئەبێتە هۆی کردنەوەی بواری بینراوی لەسەر ئاستێکی بۆشایی سیبرانی، لەبەر ئەوەی مرۆڤ لە کاتێکدا لە ژورەکەی خۆی بەرامبەر بە شاشەیەک دانیشتووە جیهان دێتە بندەستی، بە جۆرێک بواری بۆ ئەوە ئەرەخسێ بە هەموو جێگایەکدا بخولێتەوە ئەو جێگایەی کە ناوخۆیی خۆی لە دەست ئەدات و گەردونیەتی خۆی وەرئەگرێت.

هەروەها بەستنەوەی شاشە بە کامیرا زیندووەکانەوە ئەو کامیرانەی ئەکرێ لە جێگا و گۆڕەپانە گشتیەکان دانرێت، ئەبێتە هۆی کورتکردنەوەی ماوەکان و بە شێوەیەکیش ئەبێتە هۆی بەگشتیکردنی چاوەدێری، ئەمەش لە بواری بینیاری جیهانی مەزندا بەرجەستە ئەبێت، ئەوەش ((بازاڕێکە بۆ بنین))، ئامادەگی گشتی هەیە، جیهان والێدەکات بەردەوام و لەوپەڕی ئاشکرابووندا بێت، هەروەک بۆل فیریلیو لە شیکردنەوە تیژەکانی دەربارەی دیاردەی بەجیهانیبوون ئاشکرای ئەکات. بەمجۆرە شاشە ئەبێتە چاوێکی پێکهاتەیی هەر لە چاوی مێش ئەچێت کە مرۆڤ ئیرەیی پێ دەبات، بە هۆی ئەو توانا مەزنەی هەیەتی بۆ بینینی چەند مەوداویی. ئەمەش بەجیهانیبوونی خەیاڵە لە رێگای مەزنکردنی بواری بینیاریی و فراوانکردنی ئاسۆی دەستکردی.

هەموو ئەمانە بە واتای گۆڕینی پەیوەندی لەگەڵ بوونەوەرو حەقیقەت و بیر. حەقیقەت چیتر ئەوحەقیقەتە نیە کە ئەماننناسی و لە پێناوی جێبەجێکردنێدا نوێنەراتیەتیمان ئەکرد، بەڵکو حەقیقەت ئەونموونەو مۆدێلانەیە کە ئەیخوڵقێنین و پێکەوەی ئەبەستینەوە یاخود ئەو شتەیە کە لە وەهما دروستی ئەکەین.هەروەها پەیوەندی لەگەڵ بوونەوەردا ئەگۆڕێ، بە و رادەیەش هەوایی و سیمبولی و موجەڕەدو ژمارەیی جێگای پیتەخوێندراو و دیاردە هەستپێکراوەکان و شێوەمەلموس و دەستنیشانکراوەکان ئەگرێتەوە.

هەروەها لەگەڵ نێوەندە نوێیەکاندا مومارەسە فیکریەکانیش ئەگۆڕێن. هەر تەکنیکەو کاریگەری خۆی بەسەر فیکرەوە هەیە ، لێرەوە بیرکردنەوە لە سەردەمی تەلەفزێون جیاوازی هەیە لەگەڵ بیرکردنەوە لە

سەردەمی چاپ و لەبەرنووسینەوەو بەدەمگێڕانەوە. ئەمڕۆ ئەگەر لەگەڵ تەکنەلۆژیای زانیاری و تەکنیکە ئەلیکترۆنیەکانی تایبەت بە دەسکەوتە هەواییە نیمچە ماتەریالیەکانیش ڕۆڵی فیکر بەمجۆرەیە. ئەی کەواتە بارەکە چۆن ئەبێت کاتێ کە نێوەندەکان خۆیان وەک کۆمپیوتەرو مێشکە دەستکردەکان بۆ ئەنجامدانی هەندێ پرۆسەگەلی زەینید! جێگای عەقڵ بگرنەوە!.

ئەم گۆڕانکاریە مەزنانە گۆڕانێک لە خودی ڕۆشنبیریدا بەدی دێنن، چیتر لەگەڵ تەکنیکە نوێیەکانی زانیاری کولتووریدا ئەوە نابێ کە هەبووە. تۆڕەکان مۆرکی گەردونی ئەبەخشنە بەرهەمهێنانی ڕۆشنبیری ، هەروەها کۆمپیوتەرەکان مەودایی لەجیاتیدانان ئەبەنە نێو ئەم بەرهەمهێنانەوە، ئەویش بە هۆی خەیاڵی سیبرانیەوە، ئەو خەیاڵەی کە لەسەر پێکهاتەی ژمارەیی و پێکهاتەی چەندایەتیە دیارینەکراوەکان بونیادنراون. بەمجۆرە ئێمە لەگەڵ کۆمپیوتەرو تۆڕەکان ، بەرامبەر بە ئامارێکی گەورەی زانیارین و لە هەمان کاتیشدا بریتیە لە کۆمەڵێ جیهانی پڕ تواناو ئیمکانیات بۆ ڕێکخستن و پێکهێنان. بەمجۆرە کولتووری ئەبێ بە بەجیهانیبوون بە ڕادەی ئەوەش ئەبێ بە کولتووری سیبرانی کراوە، واتە ئەبێتە زانیاریخوازی گریمانی، بە هەمان ڕادەش ئەبێ بە گەردونی جیهانی.

گۆڕینی کولتووری واتە گۆڕانی پەیوەندی لەگەڵ مەعریفەو کار. مەعریفە ئەگۆڕێ بە هەمان ڕادەش خستنەڕووی ژمارەیی جێگای نوێنەرایەتی پێوانەیی ئەگرێتەوە،بە هەمان ڕادەش داهێنانی نموونە ژمارەییە کراوەکان بە ڕووی جیهانی هەوایی بێ کۆتایی جێگای ئەونموونانە ئەگرنەوە کە لەسەر بناغەی نوێنەریکردن و پێوانەو سەلماندن و بونیادنانی کۆنتێکستە پتەوەکان بونیادنراون.

تا چ ڕادەیەک مەعریفە بگۆڕێ بە هەمان ڕادەش خودی کار ئەگۆڕێ ئەمەش لە چەمکی کرێکارانی مەعریفەدا بۆت بەرجەستە ئەبێت. لەگەڵ سیستەمە نوێیەکانی پەیوەندی بەبێ مەعریفە کارکردن مەحاڵە، واتە بێ بەکارهێنانی سیمبول و نیشانەکان یان بێ خوێندنەوەی ئەلیکترۆنی بەدەستەوەدانە موجەڕەدەکانی سەر شاشە. ئەم کارکردنە کارکردنێکی نا ماتەریالیە، یاخود دەسەڵاتێکی ناماتەریالی تەکنیکە نوێیەکانە. دوابەدوای ئەمە گۆڕانی پەیوەندی لەگەڵ ساماندا بەدوادا دێت ، لەبەر ئەوەی لەگەڵ بازرگانی ئەلیکترۆنیدا ، زێدەبایی دروست ئەبێت ئەنجامی ئەو زێدەباییەش کۆبوونەوەی سامان و چەندبارەبوونی سامان بە شێوەیەکی بێ وێنەیە، سامانەکانی بیل گیتس شایەدی ئەم قسەیەن کە چۆن سامانەکەی بە شێوەیەک زیاد ئەکات کە تەسەور ناکرێت،واتە سامانەکەی زیادئەکات بە ڕادەی قەبارەی کۆمپیوتەرەکان بۆ ئەمبارکردنی زانیاری و بە ڕادەی خێرایی ڕێگاکانی ڕاگەیاندن لە گواستنەوە خێراکاندا.

بەرامبەر هەموو ئەمانەش و لە هەمان کاتیشدا گۆڕانکاری لەسەر ئاستی شارو کۆمەڵگا بەدبدێت، هەروەها گۆڕانکاریش لەسەر ئاستی سیاسەت و دەسەڵات و دیموکراتیش . شار بە شوێنەکانیەوە. شوێنیش لەگەڵ تەکنیکە ئەلیکترۆنیەکان نەخشەکەی گۆڕاوە، بە جۆرێک بوار بۆ دروستکردنی شارێکی جیهانی ئەڕەخسێنێ کە داماڵراوە لە شوێنەوارە ئەقلیمیەکەی خۆی، شارێکی خەیاڵی خاوەن پایەتەخت نیە، لەبەر ئەوەی لەهەموو شوێنێکە. بواری تەلەفزیۆینی پەیوەندی لەگەڵ دیموکراسیدا ئەگۆڕێ، بەهەمان ڕادە پیشەسازی رای گشتی زیاتر پشت بەوێنەو زانیینە ئەبەستێت تا کتێب و ڕۆژنامە یاخود پارت وساندیکاکان. یەکێتی بازاڕ بوار بە خولقاندنی نێوەندێکی جیهانی ئەرەخسێنێ کە لەچەندین کۆمەڵیی نوێ پێکدێ، ئەو نێوەندەش وڵاتەکەی سەرزەمینەو ئاسمانەکەی سیبرانییە، واتە بەرهەمە سیمبولەکانی ئەو بازاڕە لە تێکست و ژمارەو زانیاری پێکدێ.ئەو بازاڕە هێزێکی نوێیە دەست بەسەر هەموو بازاڕی دراوەکان و

تۆڕەکانی پەیوەندی ئەگرێت ئەوانەی سنووری نێوان کیشوەرو کۆمەڵگاکان ئەبڕن، بە جۆرێک بەسەر دەسەڵاتی وڵاتی نیشتمانی و دەزگا ئەقلیمیەکانا سەرئەکەوێ. بەجیهانیبوونی زەمەن دووبارە بواری سیاسی وێنەئەکێشێتەوە نەک لەسەر بناغەی جوگرافیای سیاسی ئەو جوگرافیایەی کە تا ئێستا پەیوەندی نێوان وڵاتان و گەلان ڕێک ئەخات، بەڵکو لە ژێر سایەی سیستەمی گەردوونی پەیوەندی بەردەوام و گۆڕینەوەی هەمەلایەنی، کە تێیدا زەوی بۆ یەک جێگا ئەگۆڕێ ، بە هەمان رادەش شوێنە ناوخۆیەکان بە ڕووی شوێنە دەرەکیەکان ئەکرێنەوە، بۆ ئەوەی ببن بە جێگایەکی هەمیشە بۆ پەیوەندی و لێوەدەرچوون. بەمجۆرەش ناوخۆو دەرەوە تێکەڵی یەکتری ئەبن، بەهەمان ڕادەش سیاسەتی دەرەوە ئەبێ بە ڕوویەکی دیکەی سیاسەتی ناوخۆ.

بەمجۆرە لە دوو ئاستدا جیهان بەجیهانیبوونی بەسەردادێت: یەکەم لەسەر ئاستی سەرەوە بەجیهانیبوونەکە لەسەر دەستی گروپەکانی بەرهەمهێنەر و ئەوانەی دەسەڵاتیان بەسەر بازاڕەکانا هەیە ڕووئەدات، دووەم لەسەر ئاستی خواریشەوە بەجیهانیبوون ڕوو ئەدات بەهۆی زیادبوونی پیشەسازی گەشتوگوزارو کۆچکردن و بازرگانی و سەرمایەداران و کرێکارانی سەر ڕێگاو ئەوانەی لە بواری کارە پڕجووڵەکاندا کارئەکەن. ئەمەش لە لایەک ئەبێتە هۆی دەرچوون لە وڵاتی نەتەوەیی و لەلایەکی دیکەشەوە گورزێکە بەر کۆمەڵگا داخراوەکان ئەکەوێت.

ئەم بەجیهانیبوونە بەهۆی تۆڕ و بازاڕو کۆچکردنەکان بەجیهانیبوونی شوناسنامەو کۆمەڵگا و نیشتمانە ، کە ئەکرێ بووترێ ئەم فاکتەرانە گەلێ بەهێزترو لە پێشترن لە بیروباوەڕو ئایدیۆلۆژیەکان. لە لایەک ئەم کارە بەرهەمی شێوازە خێراکانی ڕاگەیاندنە، لە لایەکی دیکەشەوە بەرهەمی خێرایی جوڵەی کەسەکانە و بەرهەمی ئەو خێرایانەیە کە ڕوو ئەدەن لە گواستنەوە ی نێوان کیشوەرەکان: ، بە خوڵقاندنی واقیعێکی بێسنورو بێکۆتایی، واقعێکی بنبڕی بێ شوناسنامەی جیاکاری، ڕوخساری ژیان لەسەر زەوی ئەگۆڕێ. بەمجۆرە ڕووی دەرەوەی شوێن ئەبێتە ڕوویەکی دیکەی نەرم ونیانی شوناسنامەکان. ئەمەش شوناسنامە ئەخاتە بەردەم پرسیارەوە، ئەویش بە کردنەوەی بە ڕووی فرە جێگایی و فرە جیهانی و فرە سەربەبوونی. بەمجۆرە لەم ئانوساتەدا و لە بەرامبەر کۆمپانیا فرە نەتەوەکاندا بوار بۆ پێکهاتنی شوناسنامە فرە سەربەبووەکان ئەکرێتەوە.

ئێمە بەرامبەر بە گۆڕانێکی گەردوونین لەگەڵیا خودی بونیادی واقیع ئەگۆڕێت ، ئەمەش لە بەجیهانیبوون و پێکهاتەکانی و تەجەلیاتەکانیدا بەرجەستە ئەبێت. ئەم گۆڕانکاریە لە نەخشەی جیهان و لۆجیکی شتەکان ، بزوێنەرەکانی گەشەکردن و جۆرەکانی ڕێکخستن و ، سیستەمەکانی بەیەکگەیشتن و جۆرەکانی زانیاری ئەگرێتەوە ، هەروەها نموونەکانی فیکردنەوەو پێوانەکانی کارکردن، شێوازەکانی مەعریفەو سەرچاوەکانی سامانیش ئەگرێتەوە.

لەبەر ڕۆشنایی ئەوەدا بەجیهانیبوون واز لەوە ئەهێنێ تەنیا بریتی بێت لە چالاکی ئابوری یاخود بەرگێکی نوێی مەزهەبی لیبرالی و بڕواکانی سەرمایەداری بێت بۆ ئەوەی بەو جۆرە بخوێنرێتەوە کە بریتیە لە پرۆسەیەکی شارستانی ئاڵۆز یان وەۆچەرخاندنێکی مێژووی مەزن، لەگەڵیا ڕێبازێکی نوێ بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ واقیع و ،هەروەها جۆرێکی جیاواز بۆ مومارەسەکردنی بوونی تاکەکەسی و بوونی کۆمەڵ سەرهەڵئەدات.

لێرەوە بەجیهانیبوون لە یەک کاتدا ترسناکی و گرنگێتی هەیە، بە تایبەت لە سەر ئاستە سیاسی و ئابووریەکانی. لەوەدا ترسناکی هەیە گەر بە لۆجیکی ئسولّی و تەقلیدی بەسەرچوو مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت و گرنگێتیشی لەوەدایە کە ئیمکانیاتی نوێ فەراهەم ئەکات ، ئەویش گەر هاتوو لەگەڵیا مامەڵەکردنمان وەک رووداوێک بوو کە ئەبێت بە عەقڵ لێی بگەین و تەدبیری بکەین بۆ ئەوەی لە دروستکردنی بەشداربین.

2- لەرزۆکی خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژی

لە وتاری کولتووری بانگەشەکەران و پارێزەراندا چۆن پێشوازی لە بەجیهانیبوون ئەکرێت؟ لە وتاری رۆشنبیریدا بەجیهانیبوون ئەخوێنرێتەوە بەڵام خوێندنەوەیەکی خولقێنەری ئایدیالیزمانە یاخود خوێندنەوەیەکی ئایدیۆلۆژی خەباتگێرانە لە رێگای دوولایەنەی منو تۆ یان خێرو شەڕ، ئەویش لە رێگای وەهمەکانی شوناسنامەو وەهمەکانی ئازادی و خەیاڵەکانی دادپەروەری و یەکسانی. ئەمەش بە شێوەیەکی تایبەت لە لای رۆشنبیرە عەرەب و فەرەنسیەکانا ئەیبینین ئەوانەی بە زمانی شۆک و روخان و تورەیی و نەفرەتەوە باس لەبەجیهانیبوون ئەکەن.

خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژی خوێندنەوەیەکی یەک لایەنەیە لەسەر بناغەی سوککردنەوەو کورتکردنەوە بونیاد ئەنرێت، بەوەی بەجیهانیبوون بە تەعبیرەکانی چەقبەستن و دەسەڵات بەسەرداگرتن و بازاڕو شمەک و ئیمپریالیزم و سەرمایەداری ، یاخود پێشێلکردن و بەزۆرداگیرکردن و گرتن و ڕامالّین چەندەها نموونەی دیکە لەم بابەتە ئەخوێندرێتەوە:

نموونەی یەکەم: ئەم نموونەیە (سادق جەلال ئەلعەزم) پێشکەشی ئەکات، ئەو تەنیا لە بەجیهانیبووندا رووە ئابوریەکەی و رووە ئایدیۆلۆژییە سەرمایەداریەکەی ئەبینێ. کەچی ئەلعەزم هەوڵ ئەدات لە مارکسیزمی خۆی دەرچێت بەقەولی خۆی: ئێستا ((تێگەیشتن لە جیهان و راڤەکردنی)) پێویستە، پاش هەرەسی ئەو هەولانەی کە دای بۆ گۆڕینی، ئەو نەیتوانی لە جیهان بگات تەنیا بە زمانی مارکسی تەقلیدی نەبێت، لێرەوە ئەو لە بەجیهانیبووندا تەنیا هەولّی بە(
بەسەرمایەداریکردنی) جیهانی لەسەر ئاستێکی بەربلاوو بە شێوەیەکی قوڵ ئەبینێ.

نموونەی دووەم: ئەم نموونەیە لای سۆسیۆلۆژی فەڕەنسی بیاربۆردیۆ ئەبینین، خوێندنەوەکانی مەودایەکی سۆسیۆلۆژیان بەسەردا زاڵە ، ئەمەش لەو هەڵوێستەیدا بەرجەستە ئەبێت کە بەرامبەر بە تەلەفزیۆن و بەجیهانیبوون هەیەتی. بۆردیۆ پاش بەشداریکردنێکی سەرنەکەوتوانەی لە چاوپێکەوتنێکی تەلەفزیۆنی دۆڕاوودا بە تورەیی چووە دەرەوە، بۆ ئەوەی رایگەیەنێ کە تەلەفزیۆن ئامێرێک نیە بۆ پەیوەندی بە رادەی ئەوەی ئامێرێکی ترسناکە بۆ سانسۆرو دەسەلات و شاردنەوە. بەڵام هەر ئەو زاتە لە بەجیهانیبووندا تەنیا ((لیبرالیەکی نوێ)) ی درندە زیاتر هیچی تری تیادا نابینێ، بە ڕای ئەو بەجیهانیبوون بە پێی لۆجیکی داریونی هەڵبژاردەیی لەسەر بناغەی ململانێ و دژەبەرایەتی بونیادنراوە ، بە هەمان ڕادەش ئەو چوارچێوەیە وێران ئەکات کە دەوڵەت و پارت و سانديكاو خێزان و هەموو دەستەو کۆبوونەوە تەقلیدیەکان نوێنەرایەتی ئەکەن وێرانکردنێت بە شێوەیەکی مەنهەجی پیادە ئەکرێت ، کە پارێزگاری هاوسەنگی ئەکات و لە نێو کۆمەڵگاکاندا هاوکاری دەستەبەر ئەکا.. ئەمەش ئەو دوو رووەیە کە بۆردیۆ لە هەڵوێستی بەرامبەر

به بەجیهانیبووندا دەری ئەبڕێت. لەبەر ئەوەی ستونەکانی شیکردنەوەی سۆسیۆلۆژی لای بۆردیۆ ئەوەیە کە کۆمەڵگا کێڵگەیەکە بۆ ململانێ و بونیادێکە بۆ جیاکاری، ڕێبازی ئەم شیکردنەوەشی ڕەخنەگرتنە لە دەزگا کۆمەڵایەتیەکان بە هەمووئاستە جیاوازەکانیەوە بەوەی کە ئەم دەزگایانە کۆمەڵێ دەسەڵاتی سیمبولی و ماددین بۆ دەستبەسەراگرتن. ئەمەش ئەو بۆچوونەیە کە دەربارەی دەوڵەت هەیەتی ئەو پێ ی وایە دەوڵەت دەزگایەکی بیرۆکرۆکراتیەو دەست بەسەر باری گشتیدا دەگرێ، بەرادەی ئەوەش دەوڵەت بە ئەداتێک ئەزانێ بۆ لەقاڵبدان و ئاساییکردنەوەو خۆشەکردن و هێنانەژێربار، بەڵکو بۆردیو هەڵوێستی خۆی دەرئەبڕێ لە ڕەخنەگرتن لەبارەی دەوڵەتەوە بێ هیچ سڵکردنەوەیەک ئەویش بە نیشاندانی سەرسوڕمانی خۆی بەرامبەر بە تێکستێکی تۆماس بیرنارد کە تیایدا ئەڵێت دەوڵەت دەزگایەکە بۆ ((تەفروتوناکردنی بوونەوەرەکان)). بەمجۆرە بۆردیو بەشێک لە ژیانی زانستی خۆی بۆ تەفروتوناکردنی ئەو چەمکانە تەرخان کرد کە تایبەتن بە چوارچێوەی کۆمەڵگاکان، لەسەروی هەمووشیانەوە چەمکی دەوڵەت، کەچی ئەو ئێستا خۆی بە دەوڵەتەوە هەڵواسیوە بەو سیفەتەی دەوڵەت زامنکەری بەرژەوەندی گشتیەو یان پارچە دارێکە بۆ ڕزگاربوون لە شەپۆلی بەجیهانیبوون. ئەمەش دەرئەنجامی هەڵوێستی ئایدیۆلۆژی زانای فەڕەنسیە: کورتکردنەوەی بەجیهانیبوون و گەڕانەوە بۆ دواوە، واتە نەفیکردنی ئەوەی کە ڕووئەدات بۆ ڕزگارکردنی ڕوانینە ئەزەلیەکانی لەبارەی دادپەروەری و یەکسانی و ئازادی.

هەروەها ئەم ڕاستیەش بەسەر. ئینیاسۆ ڕامونیەشدا ئەسەپێ کە ئەو سەرنووسەری گۆڤاری ((لۆمۆند دیبلۆماتیک))ە گۆڤارێکی مانگانەی جیهانیە ، فرامۆنیە پێی وایە بەجیهانیبوون لە ڕێگای بەیەککردنی بازاڕو هەوڵەکانی بۆ بەشتکردنی فیکرو جەستەو شتەکان بریتیە لە دەسەڵاتی ((فیکری یەکلایەنی)) ، ((ڕوخاندنی بونیادی کۆمەڵایەتی)) ، ((گەندەڵکردنی نموونەی دیموکراتی))، یاخود((تەفروتوناکردنی داهێنانی کولتووری)) یە.ئەمەش خۆی لە خۆیدا جیاوازیەکە. فرامونیە بەوجۆرە بەجیهانیبوون ئەخوێنێتەوە کە گوایە یەکلایەنی فیکریە ، کەچی مامەڵەی یەکلایەنی لەگەڵدا ئەکات ، ئەو تەنیا سلبیاتەکان و ئاسۆکانی ئەبینێ. بەوجۆرە وەسفی مەرگی ڕۆشنبیریمان بۆئەکات بەگۆڕینی بۆ شمەک، داواش ئەکات ((چەکی ئەو شمەکانە لە بازاڕدا دامالڕێ)) کەچی ئەو بێ وچان کار بۆ ئەوە ئەکات ڕۆژنامەکەی لە ڕێگای تۆڕەکانەوە بخاتەبازاڕەوە. جارێکی تر ئەمەیە دەرئەنجامی خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژی: بەئاسانکردن وهەڵخەڵەتاندن و شاردنەوە.

لێرەوە ئەڕۆم بۆ دوا نموونە کە محەمەد عابید ئەلجابری پێشکەشمان ئەکات لە بارەی خوێندنەوەی بۆ بەجیهانیبوون ، کۆڕەکانی نموونەیەکن لەم بارەیەوە((10 ئەتروحە دەربارەی بەجیهانیبوون و شوناسنامەی کولتووری)). لەم موحازەرەیەکدا ڕووبەڕوی ووتارێکی پڕ لە گوزارشتی وەها ئەبینەوە کە گوزارشت لە مامەڵەکردن لەگەڵ بەجیهانیبوون ئەکات لە پێناوی کورتکردنەوەو نەفیکردن و دابڕین، بەو وەسفەی گوایە بەجیهانیبون دیاردەیەکی سلبییەو ئەنجامێکی ترسناکی بەسەر نەتەوەو شوناسنامەو نیشتمان و دەوڵەتەوە هەیە. لەو تەعبیرانەش :دەست بەسەراگرتن و دەسەڵات، بەدواکەوتنی شارستانی، پێشێلکردن و جێبەجێکردن ، ڕفاندن و ڕێنوێنیکردن، ماتەڵکردن وتەشویش خستنەسەر، هەڵبژاردن و لەناوچوون، داگیرکردن و ڕامالین.. خوێندنەوەی ئەلجابری نمونەی خوێندنەوەیەکی ئایدیۆلۆژیە کە مەودایەکی ئەنترۆپۆلۆژی زاڵە بەسەریا ، واتە لە سەرچاوەی بەرگریکردن لە شوناسنامەی کولتووریەوە مامەڵە لەگەڵ بەجیهانیبووندا ئەکات.

بێگومان ئەلجابری باس لەتواناى بێ سنووری ئەو بەجیهانیبوونە ئەکات کە خۆی لە بەکارهێنانی زانست و تەکنیکەکانیدا ئەبینێتەوە ، بەڵام ئەمە تاقە سیفەتی بەجیهانیبوون نیە، بەڵکو ئەم سیفەتە بە شێوەیەکی گشتی سیفەتی کۆمەڵگایەکی مۆدێرنە. ئەم داوایەش لەسەردەمی سەلامە موساوە لە وڵاتانی عەرەبی گوێمانی پێ ئەزرنگێتەوە. بەمجۆرە ئەلجابری پێمان ناڵێت ئەو ئیمکانیاتانە چین ئەم دیاردە گەردونیە مۆدێرنەی لێ پێک دێت، لەبەر ئەوەی ئەو دیاردەیەی زاڵە بەسەر بیرکردنەوەیدا بریتیە لە ئیرادەی بەرگریکردن و هەڵچوون ، نەک ئیرادەی دۆزینەوەو کردنەوە. لەبەر ئەوەی فەرەنسیەکان لە هەڵوێستیان بەرامبەر بە بەجیهانیبوون وەک ئێمەیان لێهاتووە، ئەوانیش لە بەجیهانیبووندا تەنیا دەسەڵات و دەستبەسەراگرتنی ئەمریکی ئەبینن، بۆیە ئەلجابری بانگەشەی دانانی هاوبەشیی عەرەبی ئەورووپی لە بوارەکانی ئابووری و سیاسی و رۆشنبیری ئەکات ، بۆ ئەوەی بەجیهانیبوونێکی دیکە بۆ رووبەروبونەوەی بەجیهانیبوونە زەبەلاحەکەی ئەمریکی دامەزرێنێ ، بەڵام ئەبێت ئەو بەجیهانیبوونە پاڵپشتبێت بە دیموکراتی و عەقلانیەت.

ئەمە چ شتێکی نوێی تێدایە؟ بێگومان هیچ شتێکی نوێی تێدا نیە تەنیا دووبارەکردنەوەی ئەو دروشمانە نەبێت کە ئەکەونە سەر زەوی بێ ئەوەی بۆ ئیمکانیاتی بە پیت و کاریگەر بۆ بیرکردنەوەو کارکردن بگۆڕێن . لەمەش گرنگتر خوێندنەوەی بەجیهانیبوون بە زمانی شوناسنامەو لۆجیکی داگیرکردن، خالی نابێت لە ساویلکەیی و هەڵخەڵەتاندن. لەبەر ئەوەی ئەوانەی باسی لە داگیرکردنی رۆشنبیریمان بۆ ئەکەن ، لەوە بێئاگان کە رۆشنبیری زیندوو تازەبووەوە، گەشەکردوو کاریگەر لە تواناکانی نوێبوونەوەو و فراوانبوون و بڕیندا خۆی ئەبینێنتەوە ، لە پێناوی خوڵقاندن و داهێنان و بەرهەمهێنان و ئەفراندن. وەک ئاگاداربین ئەمەیە رۆشنبیری خوڵقێنەرو بەرهەمهێنەر: ئەم جۆرە رۆشنبیریە کردنەوەو دۆزینەوەیە، لە داهێنان و بەرهەمە تەکنیکی و مەعریفیی یاخود یاسایی و دەزگاخوازی و کۆمەڵایەتی و سیاسیدا رەنگ ئەداتەوە.

ئێمە لێرە بەرامبەر خوێندنەوەیەکی خەیاڵین بۆ بەجیهانیبوون، کە لەسەر نەفیکردنی رووداوەکان و ئینکارکردنی بەرهەمەکان بونیادنراوە. ئەوەشی واقیعەکان نەفی بکات رووداوەکان پێشی ئەکەون و تووشی شۆکی ئەکەن، بەهەمان رادەش هەر ئەو رووداوانە ئەیخەنە پەراوێزەوەو رایئەماڵن. ئەمە چارەنووسی ئەو رۆشنبیریەیە کە بە رێبازێکی ئایدیۆلۆژی تەوباوبی مامەڵە لەگەڵ رووداوەکان ئەکات: ئەم کەسانە لە شۆکێکەوە بۆ شۆکێکی تر ئەڕۆن ، لە ئابلۆقەیەکەوە بۆ ئابلۆقەیەکی تر. لەشۆکی مۆدێرنیزمەوە بۆ شۆکی پاش مۆدێرنیزم، لە ئابلۆقەی ئسولیەوە بۆ ئابلۆقەی بەجیهانیبوون.

خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژی خوێندنەوەیەکی دواکەوتوانەیە، لەبەر ئەوەی ئەوانەی خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژی مومارەسە ئەکەن ئەوان بە بۆچوونی لە پێشینە حوکم بەسەر دیاردەیی بەجیهانیبووندا ئەدەن. ئەوان لەگەڵ کۆمەڵگای پیشەسازین دژ بە کۆمەڵگای میدیایین، ئەوان لەگەڵ پەرتووکن بەڵام دژ بە تەلەفزیۆینن، لەگەڵ دەوڵەتن بەڵام دژ بە فرە کۆمپانیەکانن. بەکورتی ئەوان داوای گەڕانەوە بۆ جیهانیەت ئەکەن بۆ روبەڕوبوونەوەی بەجیهانیبوون. ئەمەش لە ئەمڕۆدا بنبەستی رۆشنبیری پێشکەوتنخوازە. ئەو ئەیەوێ پێشکەوێ بەڵام لەگەڕانەوە زیاتر هیچی دیکە نازانێ ، هەمیشە بەسەر رووداوەکاندا باز ئەدات، هەروەها رووداوەکان و پێشکەوتنەکان لەبەرچاوناگرێت، ئەمەش تیشوکارێتی: لە پێشا لەگەڵ سۆسیالیستدا بوو دژبە سەرمایەداری ، ئێستا لەگەڵ سەرمایەداری و سۆسیالیستە پێکەوە، ئەمەش تەنیا لەبەر ئەوەی بەجیهانیبوون نەفرەتباران بکات ئەو بەجیهانیبوونەی کە بووە بە ئەهریمەنێکی نوێ، بە بڕوای ئەو بەجیهانیبوونە کە ئەیەوێ دەست بەسەر ئایدیۆلۆژیادا بگرێت، ئەو

به ڕێبازی ئایدیۆلۆژی نەبێت ناتوانێت بیر بکاتەوە. بۆیە لە ئایندەدا ئەو خۆی ئەچێتە پاڵ بەجیهانیبوون دژ بەو گۆڕانکاریانەی کەرەنگە ڕووبدات و ئەو ئیمکاناتانەی رەنگە دروست بێت.

بەگشتی خوێندنەوەی ئایدیۆلۆژی خوێندنەوەیەکی لەرزۆکەو بەڵگەیە لەسەر ناتەواوی خاوەنەکەی لە روبەڕوبوونەوەی بەرامبەر بە بەجیهانیبوون، بەهەمان رادەش بۆ خوێندنەوەیان ئەو زاراوانە بەکاردێنن کە کۆن بون و بوون بە کۆمەڵێ دروشمی بەتاڵ و دەربڕینی بەتاڵ ئەوانەی لەسەر زەمینەی واقیع تەنیا مین ئەچێنێن، هەروەک ئەوزاراوانەی لە وتاری کواتووریدا دا دەربارەی عەقلانیەت و دیموکراتی یاخود دەربارەی سەربەستی و دادپەروەری و شوناسنامەو کولتوور بەکارئەهێنرێت. ئەمە ئەو هەولانەیە کە رۆشنبیری دەستەبژێر بۆ هەلگەڕانەوەی واقیع بە پێی نموونەو پێوانەو بەڵگەکانی خۆی ئەیدات. دەرئەنجامەکەشی هەلگەڕانەوەو هەستکردن بە موفاجەئەو شۆکە، هەروەک چۆن ئبناسیۆ رامونیە باس لە کاریگەریەکانی شۆڕشی راگەیاندن ئەکات بەسەر سیاسەت و رۆشنبیری و شوناسنامە کۆمەلایەتیەکان. ئەمە سەرەرای سەرنەکەوتن لە بەرگریکردن بەرامبەر بە داگیرکردن و پێشێلکردن. گەر ئەو کولتوورەی کە بەرگری لێ ئەکەن بەرامبەر بە هێرشی بەجیهانیبوون و بەئەمریکیبوون ئەوەندە بەهێزە ، ئەوا ئەو داگیرکردنە رووینەدەدا کە ئەوان باسی لێوەئەکەن. یاخود بە شێوەیەکی تەواو دیاریکراو گەر رۆشنبیری عەرەبی وەک ئەلێن دوا سەنگەری بەرگریکردن لە شوناسنامەو زاکیرەو نەتەوەو زەمین بێت، ئەوا ئەو هەموو پێشێلکردنە رووی نەدەدا کە ئەمرۆ خۆیان لە ووتارو بەیاننامەکانیان نەفرەتی لێ ئەکەن . لێرەوە باسکردنی داگیرکردن، تەنیا بریتیە لە دەستبەردارنەبوونی سستیمان وبەرگریکردنمان لە ناتەواویمان، هەروەک چۆن مومارەسەی پەیوەندی لەگەڵ شوناسنامەی کولتووریمان ئەکەین. ئەمەش گەواهی لەسەر بنبەستی ئەنتۆلۆژیمان ئەدەن ، کە ئەشکرێ بە هەلگێڕانەوەی پرنسیبەکان بتوانین لێی دەربازبین، واتە بەدەرچوون لە عەقلیەتی پارێزگاری، هەروەها رەخنەگرتن لە شوناسنامەو داماڵین و هەلوەشاندنەوەو روتکردنەوەی، ئەمەش لە پێناوی داهێنانی تواناگەلی بونگەری ئەوتۆ کە بتوانین لەرێگایەوە ئەو بارودۆخەی تێیداین بیگۆڕین ، بە هەمان رادەش یاسای گەمەکە لە نێوان خۆمان و ئەوان بگۆڕین.

ئیمکاناتەکانی بەجیهانیبوون و کاریگەریەکانیIII -

بەجیهانیبوون وەک واقعێک کە تیایدا ئەژین ، لەگەڵیا جۆری ژیان ئەگۆڕێ، بەجیهانیبوون پێویستی بە یەکێکە بە زمانی تێگەیشتن بیخوێنێتەوە. گەر تەکنیکەکانی پەیوەندی و تەکنۆلۆژیەکانی زانیاری پەیوەندیمان لەگەڵ شوناسنامەو مەعریفەو پەروەردەو سیاسەتا نەگۆڕێ، کەواتە وا باشە دووبارە چاو بە تۆڕی تێگەیشتنەکان بخشێنینەوە، ئەوانەی کە لە خوێندنەوەی جیهان و تێگەیشتن لە واقیعدا بەکاریان ئەهێنین. بەم مانایە بەجیهانیبوون تەنیا ئایدیۆلۆژیەک نیە کە بکرێ نەفیکرێتەوە هەروەها تەنیا دیاردوەیەک نیە بۆ بە ئەمریکیبوون ئەبێ بەرگری لێ بکرێت ، بەڵکو بەجیهانیبوون دنستکەوتێکی بوونگەرییە ئەکرێ بگۆڕدرێت ئەویش بە کارکردن لەسەر فیکرەکان هەروەها کارکردن بۆ گۆڕینی یاخود دووبارە داهێنانەوەی بۆ ڕستنی پەیوەندیە نوێکان لەگەڵ راستیدا. بەمجۆرە ئەو وەزعەی کە تیایداین ئەگۆڕێ و هەروەها واقیعیش ئەگۆڕیت، بەهەمان رادەش بەشداری لە بەرهەمهێنانی راستیەکان و خولقاندنی واقیعەکان ئەکەین. تەنیا ئەمەشە بوارمان پێ ئەدات تا لە دروستکردنی رووداووەکان بەشداربین، ئەویش لە ڕێگای داڕشتنەوە رووداوەکان بە زمانێکی پڕ لە

تێگەیشتن زمانێکی جیاوازو نوێ و،داهێنراوو و خولّقێنراو. بە شێوازێکی دیکە: بەجیهانیبوون بە بوونە مۆدیرنیزمیەکەی و مەودا بونگەریەکەیەوە ، کۆمەڵێ ئاسۆو وچەند بوارێک ئەکاتەوە بەشداری لە دروستکردنی مەیان و بوارەکان ئەکات و، چاوەڕوانی کەسێکیش ئەکات بۆ کۆمەڵێ ئیمکاناتی فیعلی لە مەیدانی مومارەسەکردندا بیگۆڕێت.

بازار بوار بۆ کاری یەکگرتوویی عەرەبی ئەخولّقێنێ ، ئەو بازارە یەکگرتووەی کەداواچیەکانی یەکگرتن و پارێزەرانی و ئەوانەشی تیۆریزەیان بۆ ئەکرد بۆ مومارەسەکردنی ئەو یەکێنیەو پاراستنی. لە دروستکردنیدا سەرنەکەوتن، ئەو بازارەش رقی لەوان نابێتەوە کە شوناسنامە ئەپارێزن و لە بەها رۆشنبیریەکان ئەترسن. شارستانی عەرەبی شارستانی بازاڕبوو ئەمەش وای لێ کرد بە درێژایی سەدەکان رووی پێشەوەی کاری شارستانی بێت، ئەمەش بەو مانایەی ئەو بواری نوێی بۆ مرۆڤ کردەوە بۆ ئەوەی پەیوەندی لەگەڵ یەکتری بکاەن و یەکتری بناسن، گۆڕینەوە و کارلێکەری لەگەڵ یەکتری بکەن. کرێکارانی مەعریفە ئەم چەمکە نوێیە ئابڕوی داگیرکردنی دەستەبژێرکان ئەکات بۆ مەعریفەو و بەرپرسیاریان بەسەر حەقیقەتەوە و هەروەها وا ئەکات دووانەی جەماوەرو دەستەبژێر تێکبشکێنێ ، بەجۆرێک بوار بۆ خەڵکی ئەرەخسێنێ بۆ ئەوەی لەژێر دەسەڵاتی دەستەبژێری روناککەرو هۆشمەند رزگاریان بێت. ئەویش بە راوەستانیان لە مامەڵەکردن لەگەڵیانا وەکو جەماوەرێک پێویستی بە هۆشمکەندی و رێروناکردنەوە هەیە، واتە وەک مێگەلێ، مامەڵەکردن لەگەڵیان وەک ئەوەی ئەوان سەر بەو بەشە چالاک و بەرهەمهێنەرەی کۆمەڵن. لەلایەکی دیکەوە بەجیهانیبوونی مرۆڤ لە رێگای تۆڕ و شێوازەکانی راگەیاندن پەنجەرە لە رووی رزرگاربوون ئەکاتەوە ، رزرگاربوون لە سەربازگەکانی بیروباوەڕو بەندیخانەکانی شوناسنامە داخراوەکان. شێوازەکانی راگەیاندن گۆڕانکاریەک لە مومارەسەکردنی دەسەڵات دروست ئەکەن ئەویش بە کەمکردنەوەی مۆرکە ستوونی و بەدوایەکداهاتن و سەرکوتکردنەکەی و ، بەرامبەر ئەمەش زیادکردنی مۆرکە ئاسۆیی و هاوکاری و گفتوگۆییەکەی. بەگشتی ، شۆڕشە زانیاری و دیجیتاڵیەکان ، کەبەشدارن لە بەجیهانیبوونی جیهان، کۆمەڵێ ئیمکانیاتی مەزن پێشکەش ئەکەن بۆ گۆڕینی ژیان،بەهەمان ڕادەش وا ئەکەن هەموو شێوەیەکی پەیوەندی لە نێوان مرۆڤدا مومکین بێت. بە مانایەکی دیکە ئەمە روداوێکی ترسناکە کاریگەری زەمین لەرزەی بەسەر مرۆڤەوە هەیە ، هەروەک چۆن دۆزینەوەی چاپ و بەرپابوونی پیشەسازی و دۆزینەوەی فڕۆکە هەیبوو. ئەوانەشی ئەمە نابینن ، وەک ئەوانەن کە ئەڵێن ئەو هەموو دۆزینەوەو داهێنانانە دەوڵەمەندی نەکردین. گومانی تێدانیە کە بەجیهانیبوون سلبیات و ترسناکی خۆی هەیە. ئەمیش وەک هەر رووداوێکی گەورەو کودەتایەکی ترسناک رووداوو شێواندن و سلبیاتی خۆی هەیە. ئەو روخاندنانە کە لەم دواییەدا لە بازاڕەکانی دراوی هەندێ لە وولاتەکانی رۆژهەڵاتی ئاسیادا روویاندا چی بوون تەنیا بەلّگەبوون لەسەر ئەوەی کە ئابووری ناسک مۆرکێکی گەلێ لەرزۆک و رێبڕی هەیە. بە بڕی کۆبوونەوەی سامان لە سەردەمی بەجیهانیبووندا بێکاری پەیدا ئەبێت، تا ئەو ڕادەیەش کە ڤیریلیۆ ئەڵێت : لەگەڵ سیستەمی هەنووکەیی شتەکاندا خودی بێکاری نابێت بە گرفت ، بەڵکو بێکاری چارەسەرێکە بۆ بنبەستێکانی ئەم سیستەمە، واتە بێکاری گرفتی گرفتەکانە.

ئەمەش دەرئەنجامی هەر داهێنانێکی تەکنیکی یاخود گەشەکردنی شارستانی یاخود دۆزینەوەی زانستیە. گەشەکردن لە بواری ئەندازەی بۆماوەییدا بوار بەرامبەر بە لەبەرگرتنەوەو ئەنجامە ترسناکەکانی ئەکاتەوە. ئەو جیهانە پیشەسازیەی کە تەنانەت لە ئەمریکاش لە هەڵوەشاندنەوەو رووخانیی ئەترسن، بووەتە هۆی بەرهەمهێنانی پیسکردنی ژینگەو و ماڵوێرانیە مسۆگەرەکان. ئەو

جیهانخوازیەی کە هەندێ لە عەرەب و فەڕەنسیەکان بۆی بە پەرۆشن، لە داگیرکردنی سەربازی و کردنەوە فیکریەکان زیاتر هیچی تر نەبوون ، منو نەوەکانی سەردەمی خۆم لە لوبنانیەکان بەرێکین لەبەرەکانی ئەو جیهانخوازیەی کولتووریە. من وەک خودی خۆم دژ بەوە نیم، بەڵکو من سوپاسگوزاری ئەو سودفەیەم کە فێری زمانی فەرنسی کردم ، چونکە بەهۆی ئەو فەڕەنسیەوە من رۆشنبیری و زانستم زیادی کردووە. ئەو مۆدێرنیزمەی کە رۆشنبیرە عەرەبەکان زۆر بە ساویلکەیی و گێلی داوای جێبەجێکردنی ئەکەن وهەروەها لەوە ئەترسن کە پاش مۆدیرنیزم کاریگەری بۆ سەری هەبێت ، ئەو مۆدێرنیزمە تا ئێستا ئێمە لە پەراوێزیداین و یاخود لەدوایداین و ، رەنگە وا بێت کە بتوانین لە دروستکردنی جیهان و کێشانی نەخشەی ئایندە بکەین بەشداری ئەویش بە رەخنەگرتن لە جیهانی مۆدێرنیزم و جیهانی پیشەسازی. ئەو ولاتانەی کە بۆردیۆ بەرگریان لێ ئەکات بوون بە کۆمەڵێ بیرۆکراتی تەمەن درێژ و کۆمەڵێ دیکتاتۆری سەربازی. واباشترە رەهبەری ولاتان لە جیاتی ئەوەی ببن بە سەرکردەی پەیمان و سەرکردەی جەنگەکان هەروەک ئێستا رووئەدات واباشە ببن بە سەرۆکی بازارەکان و سەرۆکی کۆمەڵە ئابوریەکان. لە چاکیەکانی بەجیهانیبوون ئەوەیە کە پرۆسەی بلاوکردنەوەو بەگشتیکردنی زانیاری لە چنگی ولاتە سەرکوتکەرەکان دەرئەچێت ئەو دەوڵەتەی کە چیتر توانای ئەوەیان نەماوە لەقاڵبدان و لەقوتوودان و چەواشەکردن بەسەر گەلەکەی خۆیدا مومارەسە بکات. ئەزانم کارەکە ئەوەندە میسالی نیە . لەیەکدانی شوناسنامەکان و ململانێ لەسەر ولاتان و زەوی هەر بەردەوامە بێ پشوودان. ئیسرائیلی هەن جەنگ بەرپائەکەن بەهۆی تونێلی ژێر مزگەوتێک، ئیسلامیش هەن ئەو نووسەرە ئیسلامە سەرئەبڕن کە لەگەڵ بیروباوەڕی ئەواندا ناگونجێت. بەلام ئەم شێوە عەقڵە داخراوو شوناسنامە رەگەزپەرستانە لە جەنگ و ماڵوێرانی و وێرانکردن زیاتر هیچی تر لەگەڵ خۆیاندا ناهێنن. بەلام ئەو ململانێی ئایدیۆلۆژیەی کە ئەلجابری لە بەرامبەر بەجیهانیبوون و بە ئەمریکیبوون لێی ئەترسێت، بڕوا ناکەم ئەوەندەی بەدەست هێنابێت بۆ راپەڕاندن و پێشکەوتن و نوێکردنەوەی جیهانی عەرەبی. بەڵکو بارودۆخەکە لەسەر دەستی داواچیەکان و خاوەن پرۆژە ئایدیۆلۆژیەکان بەرەو دواوە رۆیشتووە. سادەترین نموونەش دەربارەی ئەم بۆچوونە ئەوەیە کە یەکێتی عەرەبی ئەو کەسانە تێکیاندا کە تیۆریان بۆداناو بانگەشەیان بۆکرد نەک دوژمنەکانی.

شوناسنامەی رۆشنبیری و تەڵەزگەکانی IV–

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا ئەگەم بە شوناسنامەی رۆشنبیری کە تەوەرەی قسەکەمە: ئایا هەروەک ئەڵێن بەجیهانیبوون ترسێکە بۆ سەر شوناسنامە ؟

ئەم پرسیارە پرسیارێکی گرنگتر و لەپێشتر دەربارەی گرنگێتی شوناسنامەی کولتووری دێنێتە ئاراوە. لەم بارەیەوە منیش وەکو هەندێ لە کولتورناسان ئەو ووتەیە دووبارە ناکەمەوە کە دەڵێ کولتور سیستەمی داخراوی بڕواکانە، بەڵکو ئەڵێم کولتور دەزگایەکە بۆ بەرهەمهێنانی مانا، هەڵدەستێ بە شاردنەوەی ئەو شتانەی لەسەر بناغەی بێمانایی بونیادنراون. هەروەها بە لۆجیکی ئسولی وێنەیی مامەڵەی لەگەڵدا ناکەم بەوسیفەتەی ماهیەتێکی بێگەردو بناغەیەکی جێگیرە، بەڵکو بەوسیفەتە مامەڵەی لەگەڵدا ئەکەم کە پێکهاتەکانی ئەو بەشانەن کە لێی ئەبنەوە، یاخود پێکهاتەیەکە لەپێناوی موتوربەکردن و دووڕەگکاری دووبارە پێکئەهێنرێتەوە، یاخود مانایەکە لە پێناوی گۆڕین و سەرفکردن پێشێل ئەکرێت. دواجار ئەڵێم من بە رێبازی ئەلجابری مامەڵەی لەگەڵ کولتوور ناکەم بەوسیفەتەی لە پێکهاتەیەکی دووتوخمە ی بەهاو سیمبول و وێنەو بیرەوەری و دەربڕین و روانینەکان پێکهاتووە.

بەڵکو وا تەماشای ئەکەم جیهانێکە لە روانین و نموونەکان و یان جیهانێکە لە بەهاو هەڵوێست یاخود چەمکو پێوەرەکان. ئەم جیهانە پر لە ماناو دەلالات و پەیوەندیەکان جیهانێکی هاوچەشن نیە ، بەڵکو شانەیەکن لە جیاوازی و جیاکاری ، لەسەر بناغەی بەیەکگەیاندن و لەیەکدورخستنەوە بونیادنراون، ئەمانەش خاڵی نین لە فرەیی و دژایەتی، لە مەرجەعیات و پرۆژەکان، هەروەک ئەو ناکۆکیەی لە کۆندا لە نێوان مەئمون و ئیبن حەنبەل، فارابی و غەزالی ـ، ئیبن روشدو فەقیەکانی سەردەمی خۆی ، یاخود لە نێوان ئیبن روشد خۆیی و ئیبن عەرەبیدا. هەبووە. یان ئەو ناکۆکیە نوێیانەی کە بەرقەراربووەلە نێوان محەمەد عەبدەو عەمامەدارەکانی سەردەمی خۆی، یاخود لە نێوان تەها حوسەین و شێخەکانی ئەزهەر، یا لە نێوان حەسەن حەنەفی و یەحیا ئیسماعیل ، لە نێوان جەلال ئەمین و جابر عسفور، و محمود ئەمین ئەلعالیم و سەید یاسین ، حیکمەتیارو تالیبان.

بۆ ئەوەی لە نێو وەهمەکانی دەربارەی مانای کولتوری نقوم نەبین، وای ئەبینم کە رۆشنبیری لە کۆتاییدا لە تێکست و ووتارو، دەزگاو پرۆژەکان ، یاخود لە هەڵسوکەوت و مومارەسەکاندا رەنگ ئەداتەوە . گەر مەبەست لە تێکست بێت ئەوا ترسی ناوێت لەبەر ئەوەی تێکست بریتیە لە رەوائیعێکی زیندوو، کەس ناتوانێ بەسەریا زاڵ بێت ، بەڵکو سەرمایەیەکی سیمبولی پێکدێنێ لەسەرمانە بزانین چۆن مامەڵەی لەگەڵدا ئەکەین و ئەیگۆرین و ئاڵشتی ئەکەین بۆ بەها مەعریفی و ئیستاتیکیەکان، ئەوەش لەبەر رۆشنایی ئەو ئەزموونە بونگەری و ئەو گرەوانە بۆ بەشداریکردن لە دروستکردنی رووداو وفیکری سەر گۆرەپانە نێونەتەوەیەکان.

گەر مەبەستیش لە شوناسنامەی رۆشنبیری ئەو سیستەمی بیروباوەرخوازانەی پارتە ئیسلامیەکان بێت ئەوانەی کە مومارەسەی بەرپرسیاری بەسەر شەریعەت و راستیەوە ئەکەن ، بە کاری تۆقاندن و لەرەگادەرکردن مامەڵە ئەکەن هەروەک ئەو کارانەی لە جەزائیرو میسر رووئەدات، وەک گەراندنەوەی ئافرەت بۆ حوجرەو سەرپۆش پاش سەد ساڵ لە ئازادی و سەروەری لە ئەفغانستان، یاخود تاوانبارکردنی هەرکەسێک کە پێچەوانەی بروای ئەوان کارکات بە کرێگیراوی هەروەک لە ئێران رووئەدات، یاخود بەرزکردنەوەی قورئان و هەرەشەکردن بە چەکی کافری دژ بە هەر کەسێک هەروەک لەمدواییە دەربارەی مەسەلەی ژنوژنخوازی لە لایەن دەزگا ئاینیەکانەوە لە لوبنان روویاندا ، ئەوان ئەیانەوێ دەست بەسەر رۆح و جەستەکاندا بگرن، گەر مەبەست ئەمەش بێت ، ئەوەی کە بەجیهانیبوون ئەیکات گەلێ بەسوودو باشترە، چونکە دەسەڵاتی بازار پێوانەکانی گواستنەوەی پول وپارە و فیکرو زانیاریەکان و خەڵکی ، بوارکردنەوەیە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو شوناسنامە بەستەڵەکانە، بەجۆرێک بەشداری لە شکاندنی نێرسیسیەتی رۆشنبیری و رەواندنەوەی ئەو وەهمانە ئەکات کە پەیوەستن بە پاقژکردنەوەی رەسەن و سازگارکردنی شوناسنامەو بەیەکبوونی بیروباوەر.گەر تەکنیکە زانیاریەکان بوار رەخساندن بێت لەسەر پرنسیپێکی نوێ بۆ پەیوەندی نێوان مرۆڤ ، کە تیایدا ناوخۆیی و جیهانی تێکەڵ ئەبن و ، هیواکەش ئەوەیە بوارێکی جیهانی برەخسێ، تیایدا دوانەی من و ئەو هەڵوەشێتەوەو و دوبارەش چاو بە چەمکەکانی ((ئێمە)) و ((ئەوان)) بخشێنرێتەوە، هەروەها سنوورە جێگیرەکانی نێوان ناسنامە داخراوەکان درزی تێ ئەکەوێ و ، بەجۆرێک لە هەموو جێگایەک جیاوازی ببینرێ، بەرادەی ئەوەی کە جێگا ببێتە جێگایەکی جیهانی و زەمەنیش زەمەنێکی گەردوونی، ، واتە بەرادەی ئەوەش شوێنە ناوخۆییەکان ئەبنەجێگایەکی ئاشکراو پونتێک بۆ پەیوەندی لە هەموو ساتێک و لەهەموو ئانێکدا. ئەمانەش باشیەکانی بەجیهانیبوونن: شوناسنامەکان ئەگۆرێت ئەو شوناسنامانەی کە کۆمەڵێ سەربازگەی بیروباوەرو کۆمەڵێ مەتەرێزی رەگەزپەرستی و جەنگی ئاینی پیرۆزن بۆ پێگەیەک

بۆ گۆڕان و گۆڕینەوە، یاخود کەشێک بۆ پیتاندن و کارلێکردن، یاخود بوارێک بۆ بەیەکگەیشتنی نامۆو جیاواز لەگەڵ یەکتری. تەنیا تاکی داهێنەری تاکوتەنیا لە تاکێتی خۆیدا گەردونیە. تەنیای جیاوازە بە شێوەیەکی خولقێنەر لەگەڵ جیاوازێکی دیکە یەکتری ئەبیننەوە. بەڵام ئەو دووانەی کە بەتەواوی لەیەکتری ئەچن، ئەو دووانە هەمیشە خۆ لەیەکتری دورئەخەنەوە، بەڕادەی ئەوەش یەک بۆ ئەوی تر ئەیەوێ دەقاودەق لەوبچێت یاخود ببێ بە ئامێری ئەو.

گەر مەبەست لە شوناسنامەی کولتوری ئەو ئاستە ئایدیۆلۆژیانە بێت کە لە کولتوری عەرەبیدا باڵا دەستن وەک نەتەوەپەرست و ئیسلامی و مارکسیزم و لیبرالیەکان، ئەوا ئەم تەوژمانە ، پاش هەرەسی پڕۆژە فیکریەکانیان لە بە ئەنجامدانی ئەرکە جۆراوجۆرە مەعریفی و خەباتگێڕی و گۆڕانکاریدا گەیشتە نێو تەڵەزگەی خۆیان. یەکەم لە بواری ئەرکی مەعریفیدا نەیانتوانی زانینێک دەربارەی جیهان وکۆمەڵگا بەرهەم بێنن، بەڵکو هەمیشە بەرامبەر بەو ڕووداوانەی لەسەر زەمینەی واقیعدا روویانئەدا و پێکئەهاتن لە سەرسوڕمانی زیاتر هیچی دیکەی بە نسیب نەدەبوو؛ دووەم لە ڕووی ئەرکە خەباتگێڕیەکانیدا سەڵماندی کە توانای ئەوەی نیە بەرگری لە شوناسنامە و نەتەوەو زاکیرە بکات ، گەواهیشمان لەسەر ئەمە ئەو زۆربلێیانەیە کە دەربارەی داگیرکردنی کولتوری بە زمانی شکایەت و گریانەوە ئەیلێتەوە؛ سێیەم لەرووی ئەرکی گۆڕانکاریەوە هەرەسی بەدەست هێنا لەگۆڕینی واقیعی عەرەبیدا ، لەبەر ئەوەی کۆمەڵگا عەرەبیەکان خۆییان گۆڕان و هەر ئەشگۆڕێن، نەک بە پێی ئەو سیناریۆو نموونانەی کە لە لای ناسیۆنالیست و ئیسلامیزم و مارکسیزمەکان ئەیبینین. ئەمەش بەواتای ئەوەی کە قەیرانی کولتوری عەرەبی لە خودی کولتورە ئایدیۆلۆژیەکەیدا خۆی حەشارداوە، قەیرانی ئەم کولتورەش بە ئەاشکرا لە عەقڵ و فیکرایە، نەک لە عەقڵی کەسانی رابردوودا و ئەوانەی لەپێشوودا هەبوون کە داهێنەر و خولقێنەربوون بەڵکو قەیرانەکە لە عەقڵی ئێمەی هاوچەرخدایە.

جیهان لە ئێستا دا بە فیکرو میکانیزم و چالاکیە نوێیەکان ئەگۆڕێت لەگەڵیدا هەرسێ پەیوەندیەکەی نێوان رەگەزەکانی سێ هێزەکەی زانین و دەسەڵات و سامان رێکئەخرێتەوە، بەجۆرێک سەردەمی پیشەسازی و مۆدێرنیزم و عەقڵانی کلاسیکی تێئەپەڕێنێ. فیکری زیندوو پەیوەندێکی بەرهەمهێنەرە لەگەڵ حەقیقەتدا. بەرادەی ئەوەش توانایەکی پڕ لە چالاکی لە خوێندنەوەی ڕووداوەکان و داڕشتنەوەیدا هەیە. ئەمە دانپیانانێکە بە هێزی راستی لە پێناوی بەشداریکردن لە دروستکردنی ڕووداوەکان.

بەڵێ بەجیهانیبوون شوناسنامە تووشی شۆک ئەکات بەرادەی ئەوەش لە روانین و بڕواو بەهاو راکان تێکدانێک و شێواویەک دروست ئەکات. بەڵام ناکرێ بە نەفیکردنی ئەوەی کە رووئەدات رووبەرووی ئەم حەقیقەتە ببینەوە ئەمەش لە پێناوی بەرگریکردن لەو چەمکانەی کە تواناو هێزی کارتێکردن و کاریگەریان نەماوەو چیتر بەرگەی ئەو گۆڕانکاریانە ناگرن کە بەسەر رووداو و فیکرەکاندا دێت. چیتر عەقڵانیەتی دیکارت و لیبرالیی فۆلتێرو رۆشنگەری کانت و پێشکەوتنخوازی مارکس و ئیستراتیژیەتی کلاوزفیتز و ئابوریەکانی کینــز و دیموکراسی شەرشل و دیگۆل، سەرەڕای نەتەوەیی نەتەوەخوازەکان و ئیسلامی ئیسلامیەکان و مارکسیزمی مارکسیەکانی لای ئێمە بە کەڵکی جیهان خوێندنەوە و تەدبیرکردنی گرفتەکان نایەن. ئەم ئیشە پێویستی بە تۆڕێک چەمکی نوێ هەیە ، یاخود پێویستی

بەسیستەمێکی جیاوازی پێوانەیە. لێرەوە گرفتەکە لە واقیعدا نیە ، بەڵکو لە روانین و وێنە و وەهمەکانمانە. واتە واقیع بۆ کۆمەڵێ نموونە ئەگوێزینەوە کە جێبەجێکردنیان مەحاڵە.

گرەوەکانی فیکر V-

لەگەڵ ئەمەشدا چ لە ئاستی جیهانی و چ لە ئاستی عەرەبی لە مەسەلەی شوناسنامەدا ئەوەندە رەشبین نیم.

لەسەرئاستی جیهانی، گەر بەجیهانیبوون لەرووی نموونەی شارستانیەوە بۆ ئەوە کاری کردبێت کە جیهان بکات بە یەک جیهان ، واتە لە رووی شێوازەکانی ژیان و تەکنیکەکانی پەیوەندی و بازاڕی دراوەوە ، ئەوا ناکرێت لەرووی شوناسنامە کولتوریەکەوە واتە لەرووی رژێمی ماناو سیستەمی بەهاوە جیهان بکرێت بە یەک جیهان ، لەبەر ئەوەی مادامەکی مرۆڤ بیرئەکاتەوەو دائەهێنێ، هیچ گومانی تێدا نیە کەسێکی تەنیایە.

هەروەها لەسەر ئاستی عەرەبی رەشبین نیم، لەبەر ئەوەی کۆمەڵگا عەرەبیەکان بەشداری ئ لە دروستکردنی ژیانەکەن بە هەموو بەشە جۆراوجۆرەکانی، بە سوود وەرگرتن لەو بەرهەم و داهێنانانەی کەجیهان لە بوارەکانی زانیاری و تەکنیکەکان بەخۆیەوە ئەیبینێ، هەروەک ئەمەش لە مەیانەکانی بانک و بازرگانی و پیشەسازی و رۆژنامەگەری و بیناسازی و تەلەفزیۆن و وەرزشیدا بەدەرئەکەوێ. ئەمەی ئێستا رووئەدا لەگەڵێدا ئەوە دەرئەکەوێت کە دەستەبژێر رۆشنبیریەکان ئەوانەی مومارەسەی بەرپرسیاری خۆیان لەسەر نەتەوەو شوناسنامەو حەقیقەت ئەکرد، ئەوان لەهەموو بەشەکانی دیکە لە رووی فیکرو پێوانەکانیان دواکەوتوترن. ئەمەش وا لە رۆشنبیر ئەکات کە رەخنە لە خۆی و ئەرکەکانی خۆی بگرێت پاش ئەوەی کە رۆڵی بەسەرچوو گەیشتە کۆتایی ، ئەوەشی ئەمە بە باشی بیخوێنێتەو ئەوەش مانای ((مەرگی رۆشنبیر))ە: گۆڕینی وێنەی خۆی لەبارەی خۆیەوە بۆ دووبارەکردنەوەی رۆڵی خۆی سەرلەنوێ، تاوەکوو گرفت و مەسەلەکانی نەتەوەو گرفتەکانی کۆمەڵگاو هەموکانی خەڵکی بۆ خۆراکی ئایدیۆلۆژی نەگۆڕێت کە رۆشنبیران لە خەباتە دۆڕاوەکانیاندا سکی خۆیانی پێ تێر بکەن. ئەمەش ئەو گرەوەیە: کە بە زمانی شۆک باسی برینی رۆشنبیری نەکەین، بەڵکو مومارەسەی پەیوەندیمان لەگەڵ شوناسنامەی رۆشنبیریما ن بە شێوەیەکی سنوربڕی رۆشنبیری ئەنجام بدەین، هەروەها نیشتمانەکانمان بۆ زەوی داهێنان و بەرهەمەم هێنان بگۆڕین.

دیاردەی بەجیهانیبوون لەسەر ئەوە وەستاوە کە بە چ رێبازی مامەڵە لەگەڵ رووداوەکان ئەکرێت هەروەها چۆن بەرێوەبردنی فیکر ئەکرێ ، واتە بەجیهانیبوون لەبەردەم ئەزموونی چۆنیەتی خوێندنەوەیەتی خوێندنەوەیەکی بەپیت و چوستوچالاک،خوێندنەوەی بە فیکری پێکهاتەیی و بە عەقڵی پەیوەندیداری گۆڕینەوە، واتە بە لۆجیکی گۆڕانخوازی و بەرهەمهێنەر کە بوار بۆ خولقاندنی رووداوو ئامادەبوون لەسەر شانۆئەدات. ئەمەش ئەو گرەوەیە: لە پێناو خولقاندن و بەرهەمهێنان یاخود لە پێناو بەلێشاوی و گەشانەوە.بیر بکەینەوە بۆ ئەوەی ئامادەبین و بخزێینە نێو پیشەسازی ئایندەوە.

دواووته: بەجیهانیبوون تەنیا مولّکی ئەمریکیەکان نیە هەروەها بەتەنیا ئەوانیش دایاننەهێناوە، بەڵکو ئەمەکۆمەڵێ رووداوەو بریتیە لە کۆمەڵێ بەرهەم و ئیمکانیانی دانراو کە هەموو مرۆڤایەتی لە وێنەکێشانی بەشدارن. لەگەڵ بەجیهانیبووندا گومانی تێدا نیە شوناسنامە کولتوریەکان چیتر ئەوە نین کە هەبوون. بەڵکو ژیانی مرۆڤ خۆی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، چ لەرووی پەیژەکانی بەهاو پێوانەکانی جوانکاری، یان لەرووی شێوازەکانی مەعریفەو سەرچاوەکانی سامان، یاخود لەرووی سیستەمی ماناو پەیوەندیەکانی کۆنترۆڵکردن. لێرەشدا پارێزگاریکردن ئامادەیی نیە ، تەنیا لە ونکردنی پارێزگاریکردنی ئەوە نەبێت کە ئەمانەوێ پارێزگاری بکەین یاخود دروینەوەی وەهم و جیاوازی و ئابروچونەکان . بۆ ئەوەی دووبارە شوناسنامەمان داهێنینەوە وا باشترە بە زمانی تێگەیشتن و لۆجیک و خولّقاندن و بەرهەمهێنان بیربکەینەوە، بەجۆرێک مرۆڤایەتیمانی پێ پێکبهێنینەوە. مرۆڤایەتی کلاسیکیمان ، بە کۆن و نوێیەوە پێدەچێ بێتوانایە لە خوێندنەوەی گۆڕانکاریەکان و روبەڕوبونەوەی سەرسەختیەکان. ئەمەش مانای پێویستیمان بە بونی مرۆڤایەتیەکی نوێیە کە لەگەڵ خۆیدا ئیمکانیاتی نوێ دەستەبەر بکات، چ بۆ رووبەڕوبوونەوەی ترسەکان یاخود دانانی سنورێک بۆ ناکۆکیەکان، یا بۆ چاککردنی مەرجەکانی ژیان، یا بۆ فراوانکردنی بوارەکانی بەیەکگەیشتن و هاوکاری نێوان مرۆڤ. ئەمەش ئەرکی ئەو کرێکارانەیە کە لە بواری فیکرو زانیندا کارئەکەن، : نەک نەفرەت و بەردەباران کردن، پیاهەڵدان و مەزنکردن، بەڵکو دووبارە بیرکردنەوە لە سیستەمی بیرو بەهاو ئەنجامەکانی، بە مەبەستی دووبارە پێکهێنانی جیهانێک. ئەمەش ئەرکێکە پویستی بە سیاسەتێکی فیکری نوێیە، لەگەڵ فیکرەکاندا مامەڵەیەکی ئسوڵیانە و نموونەیانە ناکات یان وەکو ئەسڵ و شتە پیرۆزەکان مامەڵە ناکات، بەڵکو بەو جۆرە مامەڵەی لەگەڵدا ئەکات کە بریتیە لە ((کۆمەڵێ تۆری گۆڕانکاری)) بەپێی ئەو تۆڕانە ئەگۆڕێین و ئەیگۆڕین، بەو رادەیەش لەگەڵ واقیع و رووداوەکان پەیوەندیەکی گۆڕاو ئەچنین. ئەوەشی لەسەر ئاستی جیهان روودەدات ئەو جیهانەی کە ئەبێ بە بەجیهانیبوون، ئەمرۆ نە دۆزەخەو نە بەهەشت، بەڵکو دووبارە خولّقاندنەوەی شتەکانە ئەو شتانەی کە لەگەڵ دیاردەی بەجیهانیبووندا چیتر ئەوە نین کە هەبوون. با رووداوەکان بخوێنینەوە ، بۆ ئەوەی بەشداری لە پڕۆسەی خولّقاندن بکەین ، ئەمەش ئەبێتەهۆی فراوانکردنی ئاسۆی بوون و دەوڵەمەندکردنی ئیمکانیەتەکانی ژیان.

مراجع

محمد عابد الجابري، العولمة والهوية الثقافية، عشر اطروحات، مجلة ((المستقبل العربي))، شباط 1.1998-

- السيد يسين، في مفهوم العولمة ، مجلة ((المستقبل العربي)) ، المصدر السابق.2

صادق جلال العظم، ما هي العولمة؟ مجلة ((الطريق)) العدد الرابع، 3.1997-

4- ريجيس دوبرية، محاضرات في علم الأعلام العام، الميديولوجيا، ترجمة فواد شاهين وجورجيت حداد، دار الطليعة، بيروت 1996

5- جابر عصفور، آفاق العصر، دارالمدى، دمشق، 1997.

6-بيل غيتس، المعلوماتية بعد الانترنيت، طريق المستقبل، ترجمة عبدالسلام رضوان، عالم المعرفة، العدد231 آدار 1998.

7-بياربوردبو

أ- عقول علمية، القسم الرابع ، ولادة الحقل البيروقراطي، منشورات سوي، باريس، 1994.

ماهية الليبرالية الجديدة، صحيفة ((لوموند الحقل ديبلوماتيك)) ادار 1998.-ب

بول فيريليو8-

السرعة والحرب والفيديو، المجلة الأدبية الفرنسيةMagazine Littraireéالعدد 337، تشرين 1995.-أ

عالم في غاية الانكشاف، ((لوموند ديبلوماتيك)) ، آب 1997.-ب

العين للعين، أو انهيار الصور، ((لوموند ديبلوماتيك)) ، آذار 1998.– ج

جويل دي روسناي، فرنسا والعالم السبراني، ((لوموند ديبلوماتيك))، آب 1997. 9–

إيناسيو رامونية10-

أ- جغرافية الفوضى، منشورات غاليلية، 1997، وهو كتاب حول العولمة والثقافة السيبرانية والفوضى الديمقراطية.
تحولات العالم، افتتاحية((لوموند ديبلوماتيك)) ، تشرين الاول، 1997. – ب

فساد المثال الديموقراطي، ((لوموند ديبلوماتيك)) ، أيار 1997.– ج

ميخائيل وولزر، ما بعد الحداثة، المجلة الادبية الفرنسية، العدد 363، آذار 1998.11-

إيف ميشو، الهويات المرنة، مجلة ((الثقافة العالمية))، آب 1997.12-